

ΕΚΤΑΚΤΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 28^{ΗΣ} ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2000

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΡΤΕΜΙΑΔΟΥ

ΕΠΙΣΗΜΗ ΥΠΟΔΟΧΗ
ΤΟΥ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΛΟΥΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ
Κ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ - ΦΟΙΒΟΥ ΜΟΥΡΕΛΑΤΟΥ

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ Κ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΡΤΕΜΙΑΔΟΥ

Ὁ Καθηγητὴς Ἀλέξανδρος-Φοῖβος Δ. Μουρελάτος γεννήθηκε στὴν Ἀθήνα τὴν 19 Ἰουλίου 1936 καὶ ἐκπαιδεύτηκε στὸ Κολλέγιο Ἀθηνῶν (ἀπόφοιτος τῆς Τάξεως τοῦ 1955) καὶ παράλληλα στὸ Ὁδεῖο Ἀθηνῶν, ὅπου ἐσπούδασε φλόαυτο καὶ θεωρία τῆς μουσικῆς. Γιά ἀνώτερες σπουδὲς μετέβη στὶς Η.Π.Α., ὅπου ἀπέκτησε τὰ πτυχία Β.Α., Μ.Α., καὶ Ph.D., μὲ εἰδικότητα τῆ φιλοσοφία, ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο Yale. Ἀπὸ τὸ 1965 διδάσκει φιλοσοφία καὶ κλασικὰ γράμματα στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Τέξας (Ὡστεν), ὅπου ἔδρυσε καὶ ἐπὶ εἴκοσι πέντε χρόνια διηύθυνε πρότυπο εἰδικὸ πρόγραμμα μεταπτυχιακῶν σπουδῶν ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλοσοφίας. Στὶς ἐπιστημονικὲς του δημοσιεύσεις ἔχει πραγματευθεῖ θέματα ἱστορίας τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης (Προσωκρατικοί, Πλάτων, Ἀριστοτέλης), καθὼς καὶ τῆς φιλοσοφικῆς γλωσσολογίας. Τὸ βιβλίον του, *The Route of Parmenides: A Study of Word, Image, and Argument in the Fragments* (Yale University Press, 1970), κυκλοφορεῖ προσεχῶς σὲ ἐλληνικὴ μετάφραση (Πανεπιστημιακὲς Ἐκδόσεις Κρήτης). Κατὰ περιόδους ἔχει διατελέσει ὑπότροφος ἐρευνητῆς στὰ ἰδρύματα Institute for Research in the Humanities (University of Wisconsin, Madison), Institute for Advanced Study (Princeton, New Jersey), Center for Hellenic Studies (Washington, D.C.), καὶ Humanities Research Centre τοῦ Australian National University (Canberra, A.C.T.). Ὑποτροφίες σὲ μεγάλους ἐθνικοὺς διαγωνισμοὺς

έντος τῶν Η.Π.Α. ἔχει κερδίσει ἀπὸ τὰ ἰδρύματα John Simon Guggenheim Memorial Foundation, National Endowment for the Humanities, καὶ American Council of Learned Societies. Ἔχει παρουσιάσει πάνω ἀπὸ 100 διαλέξεις ὡς ἐπισκέπτης σὲ ἀκαδημαϊκὰ κέντρα, ἢ εἰσηγήσεις σὲ συνέδρια, στὶς Η.Π.Α., στὸν Καναδᾶ, στὴν Ἑλλάδα καὶ τὴ Δυτικὴ Εὐρώπη, στὴν Αὐστραλία καὶ τὴ Νέα Ζηλανδία. Στὴν Ἑλλάδα διδάσκει ὡς ἐπισκέπτης καθηγητὴς κατὰ καιροὺς στὸ Πανεπιστήμιο Κρήτης (Ρέθυμνο). Τὸ ἐκπαιδευτικὸ καὶ ἐρευνητικὸ του ἔργο ἀναγνωρίστηκε μὲ τὴν ἀπονομὴ πτυχίου ἐπίτιμου διδάκτορος ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν τὸ 1994, καὶ μὲ τὴν ἐκλογή του ὡς Ἀντεπιστέλλοντος Μέλους τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τὸ 1999.

Στὸ ἔργο τοῦ κ. Μουρελάτου θὰ ἀναφερθεῖ ἀναλυτικώτερα ὁ συνάδελφος κ. Κ. Δεσποτόπουλος ὁ ὁποῖος ὀρίσθηκε ἀπὸ τὴν Τάξιν τῶν Ἡθικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν νὰ τὸν προσφωνήσει.

Κύριε Ἀλέξανδρε Μουρελάτε, σᾶς καλωσορίζουμε στοὺς κόλπους τοῦ Ἀνωτάτου Πνευματικοῦ Ἰδρύματος τῆς χώρας μὲ τὴν εὐχὴ νὰ ἐνισχύσετε καὶ ἀπὸ τὴ θέση σας αὐτὴ τὴν ἐπιστὴμὴν τὴν ὁποία ὑπηρετήσατε μέχρι σήμερα μὲ ἐπιτυχία καὶ ἀρετὴ.

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΓΓΟΥ Κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

Κύριε Ἀλέξανδρε-Φοῖβε Μουρελάτε,

Ὑποδηλώνει τὸ ἐπώνυμό σας ρίζα Κεφαλληνιακὴ, ἀλλὰ στὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν γεννηθήκατε, μαθητεύσατε ὡς ἔφηβος στὸ Κολλέγιο Ἀθηνῶν, καὶ σπουδάσατε μουσικὴ στὸ Ὠδεῖο Ἀθηνῶν. Καὶ ἰδοὺ σήμερα εἰσέρχεσθε ὡς Ἀντεπιστέλλον Μέλος στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν.

Σᾶς ἔχει ἀπονεμηθεῖ ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν ὁ τίτλος τοῦ Ἐπιτίμου Διδάκτορος τὸ 1994. Ἡ εἴσοδος ὅμως στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἀποτελεῖ κορυφαία, πιστεῦω, ἀναγνώριση τῆς ἐπιστημοσύνης σας, καὶ ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ πατρίδα σας.

Τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐπιστημοσύνης σας εἶναι ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία καὶ ἡ πρώιμη ἑλληνικὴ ἐπιστὴμη, καθὼς καὶ ἡ φιλοσοφικὴ γλωσσολογία. Ἡ καλὴ φήμη σας ἀνὰ τὴν Οἰκουμένη μεταξὺ τῶν ἱστορικῶν τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἀπότοκὴ τῆς ἐπιστημονικῆς γονιμώτατης θητείας σας ὡς προικισμένου καὶ ἀόκνου λειτουργοῦ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Ἰδοὺ, μὲ ποιὸν βαρῦτιμον τίτλον δικαιουῖσθε ὑποδοχὴ ἄσμενη στὴ γεραρὴ αὐτὴ Αἴθουσα τοῦ Ἀνωτάτου Πνευματικοῦ τῆς Ἑλλάδος Ἰδρύματος, κληρονόμου κάπως τῆς πρώτης Ἀκαδημίας στὴν Οἰκουμένη, τῆς ἰδρυμένης τὸ 387 π.Χ. ἀπὸ τὸν εὐπατρίδην καὶ εὐμητρίδην, Ἀθηναῖο Ἡγεμόνα τῆς φιλοσοφίας, Πλά-

των, έταΐρο και μαθητή μεγαλοφυά του δαιμονίου άνδρος των 'Αθηνών, ήρωος και μάρτυρος τής φιλοσοφίας, Σωκράτους.

'Η βιοτική σας ήλικία είναι το έξηκοστό τέταρτο έτος και ή επίσημη πνευματική σας ήλικία, ως διδάκτορος ένωώ, το τριακοστό έκτο έτος.

'Απόφοιτος Γυμνασίου τής Τάξεως 1955 του Κολλεγίου 'Αθηνών, έπιδοθήκατε σε πανεπιστημιακές σπουδές πέρα του 'Ωκεανού, ως φοιτητής ύποδειγματικός του 'Αμερικανικού Πανεπιστημίου Yale. 'Εκεϊ αποκτήσατε και το πρώτο πτυχίο σας (B.A.) με βαθμό summa cum laude το 1958, και το άνώτερο πτυχίο σας (M.A.) το 1961. Και από το ίδιο Πανεπιστήμιο άναγορευθήκατε διδάκτωρ φιλοσοφίας το 1964. Και ή διδακτορική διατριβή σας βραβεύθηκε το ίδιο έτος με το Βραβείο Jacob Cooper.

'Υπήρξατε μέλος του 'Ινστιτούτου για Προχωρημένες Σπουδές στο Princeton, New Jersey, το 1967-1968, Junior Fellow του Κέντρου 'Ελληνικών Σπουδών στην Washington, D.C., το 1973-1974, Visiting Fellow του Αύστραλιανού 'Εθνικού Πανεπιστημίου το 1978 και το 1991, Μέλος του High Table στο King's College του Cambridge το 1983, Donald J. Cowling Distinguished Visiting Professor του Carleton College στο Northfield, Minnesota, το 1994, 'Επισκέπτης Καθηγητής του Πανεπιστημίου Κρήτης το 1998 και το 2000.

Διατελέσατε ύπότροφος έρευνητής σε 'Ιδρύματα έπιστημονικά τής 'Αμερικής, αλλά και τής Αύστραλίας. Κερδίσατε ύποτροφίες σε μεγάλους παναμερικανικούς διαγωνισμούς. 'Υπερβαίνουν τον αριθμό 100 οι διαλέξεις σας είτε άνακοινώσεις σας, ως επισκέπτου σε Κέντρα 'Επιστημονικά είτε ως όμιλητου σε 'Επιστημονικά Συνέδρια, και όχι μόνον στην 'Αμερική, αλλά και στην 'Ελλάδα, στη Μεγάλη Βρετανία, στη Γαλλία, στη Γερμανία, στην Αύστρία, στην 'Ιταλία, στην 'Ελβετία και στον Καναδά, στην Αύστραλία και στη Νέα Ζηλανδία. Εΐσθε δραστήριος διάκονος τής φιλοσοφίας. 'Ο πνευματικός βηματισμός σας διατρέχει τρεις 'Ηπείρους τής Οικουμένης.

'Η διδακτική δράση σας άρχισε πριν άκόμη από την άπόκτηση του διδακτορικού τίτλου σας, άρχικά στο Πανεπιστήμιο Yale από το 1962 έως το 1964, όπου υπήρξατε Instructor και Fellow του Davenport College, και ύστερα στο Πανεπιστήμιο τής Wisconsin, όπου υπήρξατε από το 1964 έως το 1965 Visiting Assistant Professor και Junior Fellow. 'Η κατ' έξοχήν όμως διδακτική δράση σας άρχίζει το 1965 στο Πανεπιστήμιο Texas at Austin, όπου υπηρετήσατε από το 1965 έως το 1967 ως Assistant Professor, από το 1967 έως 1971 ως Associate Professor, και όπου από το 1971 υπηρετείτε ως Professor. 'Εκεϊ θεσπίσατε και διευθύνατε από το 1973 έως το 1992 πρότυπο είδικό πρόγραμμα σπουδών, μεταπτυχιακών, αρχαίας

έλληνικῆς φιλοσοφίας. Μὲ τὸ εἰδικὸ αὐτὸ μεταπτυχιακὸ πρόγραμμα σπουδῶν καὶ μὲ τὴ διδασκαλίαν σας πρὸς φοιτητὲς προπτυχιακοὺς στὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Texas ὑπῆρξατε σταθερὸς Πρέσβυς τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας στὴν Ἀμερικὴ, ἐνῶ καὶ ὑπῆρξατε ὁ πλανόδιος Πρέσβυς τῆς ἀπὸ τὴν Εὐρῶπην καὶ τὴν Ὠκεανίαν, ὅπως καὶ σὲ διάφορες περιοχὰς τῆς Ἀμερικῆς. Ἡ φωνὴ σας ἤχησε καὶ ὁ λόγος σας γιὰ θέματα φιλοσοφίας ἀκούσθηκε ἀπὸ τὸ 1965 ἤδη ἕως ἐφέτος, ὅχι μόνον στὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Texas ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλα πολλὰ Πανεπιστήμια τῆς Ἀμερικῆς καὶ ἄλλα ἐπιστημονικὰ τῆς Ἰδρύματα, ὅπως τὰ Πανεπιστήμια Βοστώνης, Brown, Καλιφορνίας, Florida State, Loyola τοῦ Σικάγου, Minnesota, Missouri, Nebraska, Oklahoma, Pennsylvania, Pittsburg, Princeton, South Carolina, Southern Illinois, Stanford, Wisconsin, καὶ ὅπως τὸ Institute in Greek Philosophy and Science (Colorado College), ἡ Franklin J. Matchette Foundation Lecture στὸ Emory University, ἡ American Philosophical Association, ἡ Society for Ancient Greek Philosophy, ἡ Southwest Philosophical Society καὶ ἄλλα.

Τὸ συγγραφικὸ ἔργον σας εἶναι δυσεπὸπτευτο καθὼς εἶναι πολυδιάστατο καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διάσπαρτο σὲ διεθνῶς ἔγκυρα περιοδικὰ εἴτε συλλογικὰ δημοσιεύματα. Μὲ αὐτὸ κατὰ ἐξοχὴν γίνεσθε καὶ θὰ μείνετε γνωστὸς μεταξὺ τῶν οἰκείων τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας ὡς ἀκάματος καὶ ἀδιόρατος σκαπανεὺς τῆς.

Καὶ εἶναι, ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ τονίσω, ἡ διακονία τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας πνευματικὸν λειτουργήμα, συνδυαστικὸν ἐπίμοχθης ἑτερογνωσίας καὶ ὑπεύθυνης σεμνότητος, συνοδευμένον καὶ ἀπὸ εὐφροσύνην. Ὁ ἱστορικὸς τῆς φιλοσοφίας διαφέρει ἀπὸ τὸν φιλόσοφον, καθὼς δὲν μετέχει ὁ ἴδιος ἐνεργὰ στὴν δίκην χαομαχίας «γιγαντομαχίαν περὶ τῆς οὐσίας», εἴτε ἀναζήτησιν τῆς ἀρχῆς τῶν δεόντων, ἀλλὰ εὐλαβικὰ παρατηρεῖ μὲ ἄκρα προσοχὴ τὶς πνευματικὰς ἐξορμήσεις τῶν φιλοσόφων, καὶ ἀναγνωρίζει καὶ συγκομίζει τὰ ἔκγονα τοὺς θεωρήματα ἢ προστάγματα, καὶ ὕστερα ἐπιχειρεῖ τὴν μύχια μέσα τοῦ ἀναβίωσθαι τοὺς καὶ τὴν μὲ κριτικὴν καὶ ὑψηλοφροσύνην ἀξιολόγησίν τοὺς, ὥστε καὶ νὰ τὰ ἐντάξει κάπως στὴν φαντασμαγορικὴ συνέχεια ἢ καὶ ἀσυνέχεια τοῦ συστατικοῦ τῆς αἰτίας φιλοσοφίας δραματικοῦ ἐπὶ αἰῶνας ἀγῶνος τῶν φιλοσόφων, τοῦ ἀναμοχλευτικοῦ ἀλλὰ καὶ ἀναθεμελιωτικοῦ τῶν πάγιων προβλημάτων καὶ βασικῶν νοημάτων ἀφετηριακῶν ἢ καὶ ὁδηγητικῶν τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος καὶ τοῦ ἀνθρώπινου βίου. Καί, ὅσο ἐπιτελεῖ τὸ διακονικὸν τῆς φιλοσοφίας θεσπέσιον αὐτὸ λειτουργήμα, ὁ ἱστορικὸς τῆς φιλοσοφίας εὐφραίνεται ἀπὸ τὴν ἐπικοινωνίαν τοῦ μὲ τὸν ἑταστικὸν οἶστρον καὶ τὴ δημιουργικὴν ἐμπνοὴν τῶν γνήσιων φιλοσόφων καὶ βυθίζεται κάπως σὲ εἰδυλλιακὴν σχέσιν πρὸς τὸ ἔργον τοὺς, μεστὴ ἀπὸ θαυμασμὸν καὶ ἀμέ-

ριστη φροντίδα. Ίσχύουν, τουλάχιστον, αυτά για τὸν κατ' ἰδέαν ἱστορικό τῆς φιλοσοφίας. Καὶ βρῖσκεσθε πολλὸ ἐγγὺς πρὸς αὐτόν.

Ἐκ τὸ 1970 προβληθήκατε ὡς ἄξιος ἐρευνητής, δέκτης ἀναφορᾶς συχνῆς ἀπὸ τοὺς ἱστορικούς τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, καὶ ἰδιαίτερα τῆς προσωκρατικῆς. Συντελέσθηκε ἡ προβολή σας αὐτὴ μὲ τὸ ἐκδομένο τὸ 1970 σύγγραμμά σας «The Route of Parmenides - A study of word, image and argument in the Fragments». (New Haven and London, Yale University Press), ὅπου ὁ κριτικὸς στοχασμὸς σας ἀνιχνεύει τὸ δυσεξηγίαστο φιλοσοφικὸ νόημα λέξεων καὶ εἰκόνων καὶ διαλογισμῶν τοῦ κατὰ Πλάτωνα «αἰδοίου τε ... δεινοῦ τε» Παρμενίδου, ὅπως καὶ ὅσο διασώζονται σὲ ἀποσπάσματα, μικρὰ ἢ μεγάλα, τοῦ ἔργου του. Ἦδη ὅμως τὸ 1965 εἶχατε δημοσιεύσει ἄρθρο μὲ τίτλο «φράζω καὶ τὰ παράγωγά του στὸν Παρμενίδη» στὸ περιοδικὸ Classical Philology, καὶ ἄλλο ἄρθρο, τὸ 1969, μὲ τίτλο «Σχόλια στὶς θέσεις τοῦ Παρμενίδου» στὸ περιοδικὸ Review of Metaphysics, ἐνῶ καὶ εἶχατε δημοσιεύσει ἐπίσης τὸ 1965 ἄρθρο γιὰ τὸ ἀπόσπασμα 114 τοῦ Ἡρακλείτου στὸ περιοδικὸ American Journal of Philology καὶ ἄρθρο στὸ περιοδικὸ Review of Metaphysics μὲ τίτλο «The Real, Appearances, and Human Error in Early Greek philosophy», καὶ ἄρθρο το 1967 μὲ τίτλο: «Aristotle's "powers" and Modern Empiricism» στὸ περιοδικὸ Ratio καὶ ἄρθρο μὲ τίτλο «Jacob Friedrich Fries» στὴν Encyclopedia of Philosophy.

Ἀκολουθοῦν στὴ δεκαετία 1970 δοκίμια καὶ ἄρθρα σας, μὲ θέμα κάποιες ἀπόψεις τῆς φιλοσοφίας τοῦ Παρμενίδου, ὅπως τὸ δοκίμιο «Heraclitus, Parmenides, and the Naïve Metaphysics of Things», τὸ 1973, δημοσιευμένο στὸ ἐκδομένο καὶ μὲ τὴν ἰδική σας φροντίδα, συλλογικὸ ἔργο Exegesis and Argument, ἀφιέρωμα στὸν ἀείμνηστο Γρηγόριο Βλαστό, διάσημο ἱστορικό τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας στὴν Ἀμερική, καὶ ἀναδημοσιευμένο τὸ 1981 σὲ μετάφραση ἑλληνικὴ μὲ τίτλο «Ἡράκλειτος, Παρμενίδης καὶ ἡ ἀπλοϊκὴ μεταφυσικὴ τῶν πραγμάτων», ὅπως ἐπίσης τὸ δοκίμιο «Determinacy and Indeterminacy, Being and Non-Being, in the Fragments of Parmenides», δημοσιευμένο στὸ περιοδικὸ Canadian Journal of Philosophy τὸ 1976, τὸ δοκίμιο «Some Alternatives in Interpreting Parmenides», δημοσιευμένο στὸ περιοδικὸ Monist τὸ 1979, τὸ ἄρθρο «Parmenides of Elea», δημοσιευμένο στὸ Cambridge Dictionary of Philosophy τὸ 1995, καὶ τὸ ἄρθρο «Parmenides» στὴν Encyclopedia of Classical Philosophy τὸ 1997. Ἰδοῦ, πῶς εἴσθε διεθνῶς ἀναγνωρισμένος γιὰ τὴν ἐπιστημολογία σας ἰδιαίτερα στὴ φιλοσοφία τοῦ Παρμενίδου.

Καὶ ἀρμόζει, νομίζω, νὰ ἐξάρω τὴν ἀξία τῆς διεθνοῦς αὐτῆς ἀναγνωρίσεως, καθὼς ὁ Παρμενίδης εἶναι πηγὴ ἄχραντος πνευματικοῦ νάματος, ἀρδευτικοῦ γόνιμα τῆς

Φιλοσοφίας στις πιο βαθυσήμαντες επιτεύξεις της, αλλά επίσης εξάγγελος έδραίου κριτηρίου τής επιστημολογίας ως προς το κύρος εξηγητικών των χωροχρονικών φαινομένων θεωρημάτων, δηλαδή των νεωτερικά λεγομένων επιστημονικών θεωριών, όπως τουλάχιστον έχω αποδείξει από το ίδιο αυτό βήμα στις 9 Μαρτίου 1989 με την έρμηνεία μου των δυσερμήνευτων δύο στίχων του Προοιμίου του έργου του (1.31-32): «'Αλλ' έμπης και ταύτα μαθήσεται ως τὰ δοκοῦντα/ χοῆν δοκίμως εἶναι διὰ παντός πάντα περῶντα». (Βλ. Δεσποτόπουλου, Μελετήματα Φιλολογίας και Φιλοσοφίας 1998, σελ. 37-48).

Ἄλλά ἡ ἀναγνώριση τής επιστημοσύνης σας, και ὄχι μόνον ὡς εἰδικοῦ στήν φιλοσοφία τοῦ Παρμενίδου, μαρτυρεῖται και ἀπό τὸ γεγονός ὅτι σᾶς ἐμπιστεύθηκε ἡ Encyclopedia Americana γιά τή συγγραφή των ἄρθρων «Ἐμπεδοκλῆς» τὸ 1972, «Ἐλεατική Σχολή» τὸ 1972, και «Πυθαγόρας και Πυθαγορισμός», τὸ 1979, ἐνῶ σᾶς ἐμπιστεύθηκαν ἐπίσης τὸ Dictionary of Scientific Biography γιά τή συγγραφή τοῦ ἄρθρου «Ἐμπεδοκλῆς» τὸ 1971, τὸ Companion to Metaphysics γιά τή συγγραφή τοῦ ἄρθρου «Προσωκρατικοί» τὸ 1995, και τὸ 1995 ἐπίσης τὸ Cambridge Dictionary of Philosophy γιά τή συγγραφή των ἄρθρων «Ἐλεατική Σχολή», «Ὁμοιομερῆ», «Ἰσοζωῖσμός», «Ἰωνική Φιλοσοφία», «Μέλισσος ὁ Σάμιος», «Ὀρφισμός», «Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος».

Ἡ ἐκδηλη ἀπό τούς τίτλους αὐτοῦς δημοσιευμάτων σας εὐρύτατη ἀναγνώριση τής επιστημοσύνης σας ἰδιαίτερα στήν προσωκρατική φιλοσοφία εἶχε ἤδη ἐπιτευχθεῖ ἀπό τὸ 1974, με τὸ ἐκδομένο ἀπό σᾶς τότε συλλογικὸ ἔργο: «The Presocratics: A collection of critical Essays». Τὸ συλλογικὸ αὐτὸ ἔργο ἐπανεκδόθηκε τὸ 1993 ἀπό τίς ἐκδόσεις Princeton University Press ἀλλά και σὲ μετάφραση ἐλληνική τὸ 1998 ἀπό τὰ ἐκπαιδευτήρια Κωστέα-Γείτονα.

Τὸ εἶρος τής ὑπεύθυνης οἰκειότητάς σας με τὴν ἀρχαία ἐλληνική φιλοσοφία, ἡ και γενικά με τὴ φιλοσοφία, ἐπιμαρτυρεῖται και ἀπό τούς τίτλους ἄλλων δημοσιευμάτων σας, ὅπως τὸ δοκίμιό σας τοῦ 1987 «Gorgias on the Function of Language», δημοσιευμένο στὰ Philosophical Topics, και τὸ δοκίμιό σας ἐπίσης τοῦ 1987 «Quality, Structure, and Emergence», δημοσιευμένο στὰ Proceedings of the Boston Area Colloquium in Ancient Philosophy», ἀλλά και τὰ μικρότερα δοκίμιά σας, ὅπως τὸ «Events, Processes, and States», δημοσιευμένο ἀρχικά στὸ Linguistics and Philosophy, τὸ 1978, και τὸ «Pre-Socratic Origins of the Principle that There are No Origins from Nothing», δημοσιευμένο στὸ περιοδικὸ The Journal of Philosophy τὸ 1981, και «Ἡ ἀνακάλυψη τής μορφῆς στήν πρώιμη ἐλληνική φιλοσοφία», δημοσιευμένο στὸ Παλίμψηστον τὸ 1987, και τὸ «X is Really Y: Ionian Origins

of a thought Pattern», πρωτοδημοσιευμένο τὸ 1989 στὸν συλλογικὸ τόμο *Ionian Philosophy* καὶ ἀναδημοσιευμένο σὲ μετάφραση ἑλληνικῆ στὸν συλλογικὸ τόμο Ἰωνικὴ Φιλοσοφία τὸ 1990, ἀλλὰ καὶ ἡ μονογραφία σας «Gregory Vlastos», δημοσιευμένη στὸ περιοδικὸ *Gnomon* τὸ 1993, καθὼς ἐπὶ πλέον καὶ τὰ δοκίμιά σας γιὰ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη: «Nothing as Non-Being: Some literary Contexts that Bear on Plato», δημοσιευμένο στὸ συλλογικὸ ἔργο «Arktouros: Hellenic Studies Presented to Bernard M. W. Knox» τὸ 1979, «Plato's Real Astronomy: Republic 527d-531d», δημοσιευμένο τὸ 1980 στὸ συλλογικὸ ἔργο «Science and the Sciences in Plato», ἐκδομένο ἀπὸ τὸν John P. Anton, «Astronomy and Kinematics in Plato's Project of Rational explanation», δημοσιευμένο τὸ 1981 στὸν τόμο 12 τῶν *Studies in History and Philosophy of Science*, «Knowledge, Speculation and Myth in Plato's Accounts of the Order and the Distances of Celestial Bodies», δημοσιευμένο τὸ 1987 στὸ συλλογικὸ τόμο *Plato, Time and Education: Essays in Honor of Robert S. Brumbaugh*, «Aristotle's Rationalist Account of Qualitative Interaction», δημοσιευμένο τὸ 1984 στὸ περιοδικὸ *Phronesis*, «Aristotle's kinēsis/energeia Distinction», δημοσιευμένο τὸ 1993 στὸ περιοδικὸ *Canadian Journal of Philosophy*, καὶ «Δημόκριτος, φιλόσοφος τῆς μορφῆς», δημοσιευμένο στὰ Πρακτικὰ τοῦ Πρώτου Διεθνοῦς Συνεδρίου γιὰ τὸν Δημόκριτο, 1974.

Καὶ ἤδη προσθέτω ἀπλῶς, ὅτι ἔχετε δημοσιεύσει ἕνδεκα ἐμπεριστατωμένες βιβλιοκρισίες γιὰ συγγράμματα μὲ θέμα τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία, ὅτι μιλήσατε κομπᾶ καὶ μεστὰ γιὰ τὸ «αὐτὸ ἔργο τῆς φιλοσοφίας», ὅταν ἀναγορευθήκατε ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν τὸ 1999 ἐπίτιμος διδάκτωρ φιλοσοφίας, καὶ ὅτι μὲ δύο ἄλλους συνεργάτες σας ἔχετε δημοσιεύσει τὸ 1995 στὸ περιοδικὸ *Ancient Philosophy* «Two Annotated Bibliographies on the Presocratics: A Critique and User's Guide».

Εἰδικὴ ἔνδειξη τοῦ κύρους σας μεταξὺ τῶν ἱστορικῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας εἶναι ὁ τιμητικὸς τοῦ προσώπου σας καὶ τοῦ πολῦτιμου γιὰ τὴν ἀρχαία φιλοσοφία ἔργου σας τόμος, ποῦ θὰ κυκλοφορήσει τὸ 2002 μὲ τίτλο «Presocratic Philosophy: Essays in Honor of A. P. D. Mourelatos» (Aldershot, Hampshire, England: Ashgate Publishing Co.) καὶ ποῦ βασίστηκε στὸ συνέδριο «Presocratics and Sophists», ὀργανωμένο τὸ 1998 πρὸς τιμὴν σας (Twenty-First Annual Workshop in Ancient Philosophy) στὸ πανεπιστήμιό σας.

Ἀπὸ τὴν οἰκείωση μὲ τὴ φιλοσοφικὴ γλωσσολογία, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν δξύνειά σας, ἀρύεσθε τὴ διάθεση καὶ τὴ δυνατότητα γιὰ εἰσδυτικὴ ἀνάλυση τῆς σημασίας τῶν λέξεων, τῶν ἐκφραστικῶν νοημάτων φιλοσοφίας, καὶ συχνὰ σὲ κάποια συνάρτηση μὲ

τῆ σημασία τῶν λέξεων στὴν καθημερινὴ χρῆση τους. Αὐτὸ καὶ σᾶς βοήθει στὴ σύλληψη μὲ ἀκρίβεια καὶ στὴν ἔκθεση μὲ διαύγεια τῶν φιλοσοφικῶν ἐννοιῶν καὶ τῶν μεταξὺ τους διακρίσεων. Παράδειγμα τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτῆς ἀρετῆς σας εἶναι κατ' ἐξοχὴν τὸ μνημονεύμενο ἤδη μικρὸ, ἀλλὰ ὑποδειγματικὸ σὲ κριτικὴ ἰσχύα καὶ σὲ ἐμβρίθεια, δοκίμιό σας μὲ τίτλο: «Events, Processes, and States», ἀναδημοσιευμένο στὸν τόμο 14 τοῦ περιοδικοῦ «Syntax and Semantics».

Ἐξ ἄλλου, εὐτυχῆσατε νὰ συνδιαθέτετε ἀρχῆθεν τρία σπουδαῖα προσόντα γιὰ ἱστορικὸ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας: πρῶτον κλίση καὶ παιδεία φιλοσοφική, δεύτερον γῶσιν ἐκ πατρίου ἐφοδιασμοῦ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσας, τρίτον συναισθηματικὴ ὡς Ἑλλην προδιάθεση πρὸς τὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία. Ἡ τριαδικὴ αὐτὴ πνευματικὴ προετοιμασία, κάτι σπάνιο, συνέβαλε κρίσιμα, ὥστε ἡ πολύχρονη καὶ πολύμοχθη διακονία σας τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ ἡ ἔκγονή της συνδρομή, κατεργασίαι τῶν πνευματικῶν δυνάμεών σας, νὰ μᾶς ἀποφέρουν τὸ περισπούδαστον ἔργο σας Ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας καὶ τὴν ἀξιοσέβαστη δημιουργικὴ προσωπικότητά σας.

Στὴ διάρκεια τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος, λειτουργοὶ στὴν Ἀμερικὴ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, πρεσβύτεροί σας, ὑπῆρξαν ὁ Ραφαὴλ Δῆμος ἀπὸ τὴ Σμύρνη καὶ ὁ Γρηγόριος Βλαστός ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη. Πρὸ ἐτῶν ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν μὲ ἰδική μου πρόταση, μετὰ καὶ ἰδική σας ὑπόδειξη, ἐνθυμοῦμαι, εἶχεν ἐκλέξει Ἀντεπιστέλλον Μέλος τὸν Γρηγόριο Βλαστό. Ἦδη ἐσεῖς, ὁ Ἀθηναῖος, εἴσθε ὁ ἠθικὸς διάδοχος τοῦ ἐνώπιον τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν λειτουργὸς τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας στὴν Ἀμερικὴ.

Κύριε Συνάδελφε,

Ζήσατε πολλὰς δεκαετίες ξενητεμένος, ἀλλὰ μὲ τὴν ἀνταύγεια τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας νὰ φωτίζει τὰ βήματά σας ἀνὰ τὴν Οἰκουμένη. Σήμερα δέχεσθε τὴ θαλαπωρὴ τῆς πάτριος γῆς καὶ ταυτόχρονα τὸν ἔπαινο ἐκπροσώπων της γιὰ τὰ πεπραγμένα σας.

Ἀπὸ τὸ γεραρὸ αὐτὸ βῆμα, σᾶς εὐχόμεσθε γιὰ τὰ ἐπόμενα χρόνια τῆς ζωῆς σας καὶ συνέχεια εὐπραξίας καὶ πολλὰ εὐτυχήματα.

ΟΙ ΑΠΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΟΥ «ΚΑΘΟΛΟΥ»

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΛΟΥΣ κ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ - ΦΟΙΒΟΥ ΜΟΥΡΕΛΑΤΟΥ

Κύριε Πρόεδρε,
Κύριε Δεσποτόπουλε,
Μέλη τῆς Ἀκαδημίας,
Συνάδελφοι,
Φοιτήτριες καὶ Φοιτητές,
Κυρίες καὶ Κύριοι,

Εὐχαριστῶ ὀλόθερμα τὴν Ἀκαδημία γιὰ τὴ μεγάλη τιμὴ ποῦ μοῦ ἀπονέμει μὲ τὸ νὰ μ' ἐκλέξει Ἀντεπιστέλλον τῆς Μέλους. Χαρὰ καὶ ἱκανοποίηση ὅπωςδῆποτε φέρνει σὲ κάθε πνευματικὸ ἐργάτη μιὰ ἀναγνώριση τοῦ ἔργου του. Ἀλλὰ τουλάχιστον γιὰ μένα μεγαλύτερη ἱκανοποίηση δὲ γίνεται ἀπὸ τὴ σημερινή, νὰ ἀναγνωρίζεται τὸ ἔργο μου ἀπὸ τὸ ὑπατο ἀκαδημαϊκὸ ἴδρυμα τῆς χώρας ἀπὸ τὴν ὁποία προέρχομαι, τῆς πρώτης μου πατρίδας, στὴν πόλη ὅπου γεννήθηκα κι ὅπου ἔζησα τὰ παιδικὰ κι ἐφηβικά μου χρόνια.

Μὲ μεγάλη συγκίνηση εὐχαριστῶ τὸν Κύριο Δεσποτόπουλο γιὰ τὴν τόσο εὐγενική, ἐμπεριστατωμένη ἀλλὰ καὶ ἀνοιχτόκαρδη παρουσίαση τοῦ ἔργου μου. Ὁμολογῶ ὅτι, ὅταν διάβασα τὸν κατάλογο τῶν Ἀντεπιστελλόντων Μελῶν τῆς Ἀκαδημίας, κινήθηκε ἔντονα μέσα μου τὸ αἶσθημα τῆς ταπεινοφροσύνης. Γιατὶ δὲν μπορῶ βέβαια νὰ δῶ τὸν ἑαυτό μου στὴν ἴδια τάξη ἐπιτευγμάτων ὅπως κορυφαῖοι, σὰν τὸν Μανόλη Ἀνδρόνικο, τὸν Γρηγόρη Βλαστό, τὸν Robert Browning, τὸν Ραφαήλ Δῆμο, τὸν Eduard Schwyzer (διαλέγοντας ἔτσι πεταχτὰ κι αὐθαίρετα λίγα ὀνόματα). Γι' αὐτὸ θέλω νὰ πιστεύω ὅτι πρόθεση τῆς Ἀκαδημίας εἶναι νὰ τιμήσει συλλογικὰ τὸ ἔργο τῆς ὁμάδας καθηγητῶν τοῦ Προγράμματος Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Τέξας (ᾧσπεν), κι ἀκόμη εὐρύτερα τοὺς Ἑλληνο-Αμερικανοὺς καθηγητὲς ποῦ ἔχουν συμβάλει στὴ μεγάλη ἀκμὴ καὶ ἄνθηση ποῦ, ἐδῶ καὶ τουλάχιστον πενήντα χρόνια, χαρακτηρίζει τὴ μελέτη εἰδικὰ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ γενικότερα τῶν κλασικῶν γραμμάτων καὶ τῆς ἀρχαιογνωσίας στὴ χώρα τῆς δευτέρης μου ἰθαγένειας, τὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖς τῆς Ἀμερικῆς.

Χαίρομαι ἰδιαίτερα ποῦ ἀπόψε παρευρίσκονται στὴν τελετὴ τρεῖς δάσκαλοί μου ἀπὸ τὸ Κολλέγιο Ἀθηνῶν, ὁ Ἀπόστολος Γκάτσος, ὁ τέως Πρύτανης Εὐάγγελος Θεο-

δώρου, και ὁ Γεώργιος Νικολόπουλος, καθώς επίσης και ὁ καθηγητής μου στὸ μάθημα τοῦ σολφέζ και τῆς ἀρμονίας στὸ Ὁδεῖον Ἀθηνῶν, ὁ Ἀκαδημαϊκὸς Μενέλαος Παλλάντιος.

Ἄλλὰ ὁ συνειρμὸς μὲ φέρνει και σὲ σκέψεις μελαγχολικές. Γιατὶ λείπουν ἀπὸ τὴν αἴθουσα ἀπόψε, μιὰ και μᾶς ἔχουν φύγει για πάντα, ὄχι μόνο ἄλλοι ἀγαπημένοι μου δάσκαλοι ἀλλὰ και οἱ γονεῖς μου, Ἑλία Βουτσαρᾶ και Διονύσιος Μουρελάτος. Κι ἔνα ἄλλο πένθος κοντινὸ και πρόσφατο: μοῦ λείπει ὁ Ἀλέξανδρος Θεόδωρος Βουτσαρᾶς, θεῖος μου, μικρὸς ἀδερφὸς τῆς μητέρας μου, και δικό της θρέμμα, κι ἔτσι για μένα μεγάλος μου ἀδερφός, πού μέχρι πρὶν δυὸ μῆνες περίμενε μ' ἀδημονία νὰ παρευρεθεῖ σ' αὐτὴ τὴν τελετή. Και μοῦ λείπει ὁ πρῶτος μου φίλος στὸν ἀκαδημαϊκὸ κόσμο τῆς Ἑλλάδας, ὁ ἀξέχαστος Θεόφιλος Βεΐκος.

Ἄς γυρίσουμε ἕμως τώρα σὲ σκέψεις φαεινές, στρέφοντας τὸ νοερό μας βλέμμα πρὸς τὴ λάμπη τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ στοχασμοῦ.

Μιλώντας για τὴ «φιλοσοφικὴ ἔννοια τοῦ «καθόλου»» ἀναφέρομαι ὄχι στὴν κοινὴ νεοελληνικὴ σημασία τῆς λέξεως, πού ἰσχύει για ἀρνητικὲς ἢ ἐρωτηματικὲς χρήσεις (π.χ. «Δὲν θέλω καθόλου» ἢ «Ἐχετε καθόλου ψιλᾶ;») ἀλλὰ στὴ λογικὴ και ὄντολογικὴ σημασία, σ' αὐτὴ πού καθιερώθηκε ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη με τὴν ἀντιδιαστολὴ τὸ/τὰ καθόλου και τὸ καθ' ἕκαστον/τὰ καθ' ἕκαστα. Ἡ ἴδια σημασία τοῦ ὄρου τὸ/τὰ καθόλου ἀποδόθηκε («universale/universalia») στὰ λατινικὰ και πέρασε στὶς ἄλλες δυτικοευρωπαϊκὲς γλωσσες με παράγωγα ἢ συνώνυμα τοῦ λατινικοῦ ὄρου. Ἄν ἢ ἱστορία τοῦ ὄρου «καθόλου» ξεκινᾷ ἀπὸ τὴ φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλη, ἢ καθαυτὸ ἱστορία τῆς ἔννοιας τοῦ «καθόλου» ξεκινᾷ ὅπωςδήποτε ἀπὸ τὴ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος. Γεγονὸς εἶναι ὅτι και οἱ δύο μεγάλοι φιλόσοφοι ἀναγνώρισαν —και μάλιστα τὸ ἐπρόβαλαν σὰν ἐπίκεντρο τῆς μεταφυσικῆς τους διδαχῆς— ὅτι συλλαμβάνουμε τὴν πραγματικότητα σὲ δύο ἀντίθετα σχήματα: εἴτε ὡς συγκροτημένες, χωριστές, ἀτομικὲς ὄντοτητες (π.χ. ὁ Σωκράτης, ὁ Παρθενών, τὸ ξίφος τοῦ Μιλιτιάδου, ἢ ἀπόφαση τῶν δικαστῶν στὴ δίκη τοῦ Σωκράτη)· εἴτε ὡς τύπους, γένη, ἢ εἶδη (π.χ. ἄνθρωπος, ζῶον, ναός, κτίριο, ξίφος, ὄπλο, δικαιοσύνη, σοφία)¹. Οἱ ὄροι με τοὺς ὁποίους και οἱ δύο μεγάλοι φιλόσοφοι τῆς ἀρχαιότητος ἀναφέρονται στὸ δεῦτερο σχῆμα εἶναι, ὡς γνωστόν, εἶδος ἢ ἰδέα ἢ μορφή. Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης χρησιμοποιεῖ ἐπίσης, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀντιδιαστολὴ καθόλου/καθ' ἕκαστον, —στα, και τοὺς ὄρους τὸ κοινόν, τὸ γένος, καθὼς και ἄλλα συνώνυμα.

1. Βλ. Andreas Bächli και Andreas Graeser, *Grundbegriffe der antiken Philosophie: Ein Lexikon*. Stuttgart, Philipp Reclam, 2000, λήμμα «Allgemeines», σελ. 18-24.

“Ένα σχετικά πρόσφατο διδακτικό βοήθημα πάνω στο θέμα τῆς ἔννοιας τοῦ «καθόλου», ἀξιοθαύμαστο σὲ φιλοσοφικὴ δξυδέρκεια ἀλλὰ καὶ σὲ γλαφυρότητα τοῦ λόγου, τὸ βιβλίο *Universals* τοῦ Αὐστραλοῦ φιλοσόφου David Armstrong, ἀρχίζει μὲ τὴν ἐξῆς παρατήρηση: «Τὸ θέμα τῆς ἔννοιας τοῦ “καθόλου” εἶναι πανάρχαιο. Ἀνάγεται κατ’ ἀρχὴν στὸν Πλάτωνα, πιθανότατα στὸ Σωκράτη, καὶ ἴσως σὲ ἀρχαιότερες ἐποχές»². Αὐτὲς ἀκριβῶς τὶς ἀρχαιότερες ἐποχὲς θέλω νὰ ἐξερευνήσω, ἔχοντας ὡς σκοπὸ νὰ προσδιορίσω ποιὲς συμβολὲς στὴ σύλληψη τῆς ἔννοιας τοῦ “καθόλου” μπορεῖ νὰ ἔγιναν ἀπὸ τοὺς πρώτους φιλοσόφους στὴ δυτικὴ παράδοση, τοὺς Προσωκρατικούς. “Ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Σωκράτης συνέβαλε στὴ διαμόρφωση αὐτῆς τῆς ἔννοιας εἶναι περισσότερο ἀπὸ πιθανό: ὁ Ἀριστοτέλης μᾶς προσφέρει ρητὴ σχετικὴ μαρτυρία³, καὶ ἔχουμε ἀπὸ τὸν Πλάτωνα τὴν ἴδια μαρτυρία ἔμμεσα, στὴν ἀπεικόνιση τῆς φιλοσοφικῆς δράσεως τοῦ Σωκράτη. Πάντως δὲν μοῦ ἐπιβάλλει ὁ σκοπὸς αὐτῆς μου τῆς ἔρευνας νὰ πάρω θέση στὸ ἐπίμαχο πρόβλημα τῆς ἱστορικότητας τοῦ πορτραίτου τοῦ Σωκράτη ποὺ ὁ Πλάτων φιλοτέχνησε στοὺς Προσωκρατικούς του διαλόγους. Ἔτσι μπορῶ νὰ ὀρίσω ὡς *terminus ante quem* στὴν ἐξιχνίαση τῶν ἀπαρχῶν τῆς ἔννοιας τοῦ “καθόλου” τὸν Πλάτωνα, συμψηφίζοντας σ’ αὐτὸ τὸ ἱστορικὸ ὄροσημο καὶ τὴ συμβολὴ τοῦ Πλατωνικοῦ Σωκράτη. Ἄν λοιπὸν συμφωνοῦμε ὅτι ἡ καθαυτὸ ἱστορία τῆς ἔννοιας τοῦ «καθόλου» ξεκινᾷ ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, ἡ δική μου ἀφήγηση ἄς θεωρηθεῖ ὅτι ἀποβλέπει νὰ ἐκθέσει μέρος ἀπὸ τὴν π ρ ο - ι σ τ ο ρ ί α τῆς ἔννοιας.

I

Γιὰ νὰ ἔχουμε ἕναν εὐληπτο καὶ προσιτὸ χαρακτηρισμὸ τῆς ἀντιδιαστολῆς τῶν καθ’ ἕκαστα πρὸς τὸ καθόλου θὰ ἐπιστρατεύσω τὴν ἀντίθεση τῶν ὄρων *token/type* «δεῖγμα/τύπος», τοῦ κλασικοῦ Ἀμερικανοῦ φιλοσόφου Charles Sanders Peirce⁴. Σύμφωνα μ’ αὐτὴ τὴν ἀντίθεση, ἂν πάrouμε ὡς παράδειγμα τὸ κείμενο αὐτῆς μου τῆς ὁμιλίας, ὁ τύπος τῆς λέξεως «Πλάτων» ἢ ὁ τύπος τῆς λέξεως «ἔννοια» θ’ ἀκουστεῖ ἢ θὰ διαβαστεῖ σὲ πολλὰ δ ε ί γ μ α τ α. Μποροῦμε παράλληλα νὰ ποῦμε ὅτι σὲ μιὰ μυρμηγκοφωλιά υπάρχουν πολλὰ δείγματα ἑνὸς τύπου μυρμηγκιοῦ. Τὸ πλεονέκτημα τῆς ὀρολογίας τοῦ Peirce εἶναι ὅτι μᾶς ἐξασφαλίζει τὴν πραγμάτευση τῆς ἔννοιας τοῦ «καθόλου» μὲ τὸ ἐλαφρότερο κατὰ τὸ δυνατὸν φορτίο μεταφυσικῶν προϋποθέσεων.

2. D. M. Armstrong, *Universals: An Opinionated Introduction*, Boulder/San Francisco/London, Westview Press, 1989, σελ. 1.

3. *Τῶν μετὰ τὰ φυσ.* Α.6.987b1-4· Μ.4.1078b17-19 and 27-31· 1086b1-5.

4. Βλ. Armstrong, σελ. 1-2.

Κι έτσι αποφεύγουμε να εμπλακοῦμε —αυτό τουλάχιστον ἐλπίζω και αυτό ἐπιδιώκω— στην περιθρόλητη μεταφυσική διαμάχη μεταξύ «ρεαλιστῶν» και «νομιναλιστῶν» πάνω στο πρόβλημα τῆς μεταφυσικῆς ὑποστάσεως τῶν «καθόλου».

‘Οπωσδήποτε σημαντική, ἀκόμη και για τὴν προ-ιστορία τῆς ἔννοιας, εἶναι ἡ συμπεριφορὰ τῶν συνομιλητῶν τοῦ Σωκράτη στοὺς Πλατωνικοὺς διαλόγους τῆς πρώιμης και μεσαίας συγγραφικῆς περιόδου. Συχνὰ και χαρακτηριστικὰ, οἱ συνομιλητὲς ἐμφανίζονται ἀφελεῖς, ἀμβλύνοες ἢ ἀδέξιοι στοὺς χειρισμὸ τῆς ἔννοιας τοῦ «καθόλου». Στὸ διάλογο *Εὐθύφρων*, ὁ Σωκράτης πασχίζει νὰ καταφέρει τὸ συνομιλητὴ του νὰ συλλάβει τὴ διαφορὰ ποὺ χωρίζει τίς συγκεκριμένες εὐσεβεῖς ἢ ὅσιες πράξεις ἀπὸ τὴν ἰδέαν, δηλ., τὴν γενικὴ μορφή, τοῦ εὐσεβοῦς ἢ τῆς εὐσεβείας, τοῦ ὀσίου ἢ τῆς ὀσιότητος. Στὸ σχετικὸ χωρίο (5c-6e) ἔχουμε μὲ ἀπόλυτη σαφήνεια τὴ διάκριση μεταξύ δειγμάτων και τύπου. ‘Ο Σωκράτης ζητάει ἀπὸ τὸν συνομιλητὴ του τὸν τύπο τοῦ ὀσίου, ἀλλὰ ὁ Εὐθύφρων ἀπαντᾷ ἀπλῶς μ’ ἓνα δεῖγμα: *ὅπερ ἐγὼ νῦν ποιῶ*, δηλ., τὴ συγκεκριμένη πράξη ἀγωγῆς ποὺ ἀσκεῖ ὁ Εὐθύφρων στοὺς Ἀθηναῖκοις δικαστήριον. Στὸ διάλογο *Μένων* ὁ ὁμώνυμος συνομιλητῆς, ὁπαδὸς τοῦ σοφιστῆ Γοργία, ἢ ἀδυνατεῖ νὰ συλλάβει ἢ ἐσκεμμένα ἀπωθεῖ τὴ διαφοροποίηση ἀνάμεσα σὲ δύο κατηγορίες ἢ δύο ἐπίπεδα ὄντων: ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, πολλαπλὰ και στενώτερα προσδιορισμένα ἐῖδη τῆς ἀρετῆς και, ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὸ εὐρύτερο, συνεκτικὸ, και μοναδικὸ γένος τῆς ἀρετῆς (71d-73a). Αὐτὴν εἶτε τὴν ἀδυναμία εἶτε τὴν ἀπώθηση ὁ Σωκράτης τὴν ἀντιμετωπίζει ὑποβάλλοντας τὸν Μένωνα σὲ μιὰ μικρὴ φιλοσοφικὴ ἄσκηση, χρησιμοποιοῦντας ὡς παράδειγμα τὴ διαφορὰ ἀνάμεσα σὲ *σχῆμά τι και ἀπλῶς σχῆμα*. Στὸ χωρίο αὐτὸ (73e-74e) ἔχουμε ξεκάθαρα μιὰ δευτέρη διάκριση: *ὄχι μεταξύ δειγμάτων και τύπου ἀλλὰ στὴν ἱεράρχηση δύο ἐννοιολογικῶν ἐπιπέδων*, τὸ ἐπίπεδο 1 τῶν ὑφιστάμενων, και τὸ ἐπίπεδο 2 τῶν προϊστάμενων τύπων. ‘Ο Σωκράτης ζήτησε ἀπὸ τὸ Μένωνα τὸν τύπο₂ τῆς ἀρετῆς, και ὁ Μένων ἀπαντᾷ μὲ ὀλάκαιοι σμῆνος τύπων₁, ἀρετὴ για ἄνδρα, ἀρετὴ για γυναῖκα, ἀρετὴ για δοῦλο, κ.ἄ.τ. Στὴν ἐπεξηγηματικὴ ἄσκηση ἔχουμε δύο ὑφιστάμενους τύπους₁ — *τὸ στρογγύλον ἢ τὴν στρογγυλότητα και τὸ εὐθὺ* — και ἓναν προϊστάμενο τύπο₂ — *ἀπλῶς σχῆμα*. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι τὸ ἐπίπεδο 1 ἀντιπροσωπεύεται μὲ τύπους ποὺ θὰ μπορούσαν, στὴ σειρά τους, νὰ εἶναι και προϊστάμενοι τύποι, π.χ. τὸ εὐθὺ, ὡς τύπος₂, και τὸ ἰσόπλευρο τρίγωνο ἢ τὸ τετράγωνο, ὡς τύπος₁. Πάντως τὸ σπουδαῖο για τὸ θέμα τῆς προ-ιστορίας τοῦ «καθόλου» εἶναι ὅτι στὴν περίπτωση τόσο τοῦ χωρίου ἀπὸ τὸν *Εὐθύφρονα* ὅσο και τοῦ χωρίου ἀπὸ τὸν *Μένωνα*, ἔχουμε σαφὲς Πλατωνικὸ μῆνυμα πρὸς τὸν ἀναγνώστη τῶν διαλόγων: οἱ συνομιλητὲς τοῦ Σωκράτη δυσκολεύονται και μὲ τὴ διάκριση δεῖγμα/τύπος και μὲ τὴ διάκριση τύπος₁/τύπος₂. “Ωστε, τουλάχιστον στοὺς ἱστορικὸ πλαίσιο

στο όποιο μάς τοποθετεί ή δραματική πλοκή τῶν Σωκρατικῶν διαλόγων, οὔτε ή πρώτη οὔτε ή δεύτερη διάκριση μπορεί νά θεωρηθεῖ γνώριμη και ἐδραιωμένη.

Στό σύνολο τῶν ἀποσπασμάτων πού ἔχουν διασωθεῖ ἀπό τά ἔργα τῶν Προσωκρατικῶν, δέν ὑπάρχει οὔτε ἓνα χωρίο πού νά πραγματεύεται εἴτε τή μία εἴτε τήν ἄλλη διάκριση τόσο ἄμεσα και θεματικά ὅσο αὐτό διαδραματίζεται στα δύο Πλατωνικά χωρία στα ὁποῖα ἀναφέρθηκα. Οὔτε ἔχουμε μαρτυρίες ὅτι κάποιος ἀπό τούς Προσωκρατικούς ἐπιχείρησε νά ἐξηγήσει ἀκόμη και μία ἀπό τίς δύο τόσο σημαντικές διακρίσεις. Ἄλλά, ἄραγε, δέν θά ἦταν εὐλογο νά ὑποθέσουμε ὅτι ὑπῆρξαν κάποια προηγούμενα, κάποιοι προσχηματισμοί στη διατύπωση αὐτῶν τῶν διακρίσεων ἀπό μέρος εἴτε συγχρόνων τοῦ Σωκράτη εἴτε και προγενεστέρων του; Τηρώντας τήν καθιερωμένη χρήση τοῦ ὄρου «Προσωκρατικός», δηλ. στοχαστής πού δέν ἐπηρεάστηκε ἀπό τή φιλοσοφική δράση τοῦ Σωκράτη, ποιά στοιχεῖα και ποιές ἀπαρχές τῆς ἔννοιας τοῦ «καθόλου» μπορούμε νά βροῦμε στό στοχασμό τῶν Προσωκρατικῶν;

Τό ἐρώτημα δέν εἶναι πρωτότυπη δική μου ἀπορία· ἔχει ἤδη θεθεῖ. Σίγουρα δέν θά ἐκπλήξει νά σᾶς πῶ ὅτι ὁ Ἄριστοτέλης ἦταν ὁ πρῶτος πού τὸ ἔθεσε. Οἱ ἀπαντήσεις τοῦ Ἄριστοτέλη πέρασαν στη δυτική φιλοσοφική παράδοση, κι ἔχουν συχνά υἱοθετηθεῖ ἀπό τούς ἐρευνητές εἰδικῶν θεμάτων τῆς Προσωκρατικῆς φιλοσοφίας, και γενικότερα ἀπό τούς ἱστορικούς τῆς φιλοσοφίας. Ἄλλά ἐπίσης ὑπάρχουν νεώτερες ἐρμηνευτικές προτάσεις πού δέν ἐξαρτῶνται ἀπό τήν Ἄριστοτελική παράδοση. Τά πορίσματα τῆς προσωπικῆς μου ἐρευνας διαφέρουν και ἀπό τίς ἐρμηνευτικές ἀπόψεις τοῦ Ἄριστοτέλη, ἢ τῆς Ἄριστοτελικῆς παραδόσεως, και ἀπό τίς ἀνεξάρτητες νεώτερες προτάσεις. Ἄλλά τά χρονικά ὅρια τῆς ἀποψινῆς μας συναντήσεως δέν μοῦ παρέχουν τή δυνατότητα νά ἐκθέσω αὐτά μου τά πορίσματα στό πλήρες τους εὔρος. Θά περιοριστῶ κυρίως στους μεταγενέστερους Προσωκρατικούς, και θά ἐκμεταλλευστῶ τίς καταθειμένες ἐρμηνευτικές προτάσεις σάν ἔναυσμα για τή δική μου ἀφήγηση.

II

Πρὶν ὅμως προχωρήσω στην ἐκθεση αὐτοῦ τοῦ μέρους τῆς προ-ιστορίας τῆς ἔννοιας τοῦ «καθόλου» προέχουν ὀρισμένες γενικές παρατηρήσεις. Ἐφόσον εἶναι δεδομένο ὅτι δέν ἔχουμε στους Προσωκρατικούς κείμενα ἢ μαρτυρίες πού πραγματεύονται τήν ἔννοια τοῦ «καθόλου» με θεματική ἀμεσότητα, τά κριτήρια για ἀναγνώριση συναφῶν προηγούμενων θά πρέπει νά εἶναι κάπως ἐπιεικῆ. Ἄλλά μόνο «κάπως», ὄχι «πολύ»· γιατί βεβαίως δὲ θά πρέπει νά ἀναδειχθεῖ σάν περίπτωση ἀναγνωρίσεως τοῦ «καθόλου» κάθε κείμενο στό ὁποῖο ὑπάρχει ἀντίθεση —ἀκόμη και ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρουσα— ἀνάμεσα σ' ἐκφράσεις ἀναφορᾶς (κύρια ὀνόματα, δεικτικές ἀντωνυμίες)

καὶ κατηγορήματα (κοινὰ ὀνόματα, ἐπίθετα, ῥήματα). Ἡ μαρτυρία π.χ., ὅτι ὁ Ἡράκλειτος ξεχώρισε τὶς ἀναθυμιάσεις ἀπὸ τε γῆς καὶ θαλάσσης σὲ δύο τύπους, ἃς μὲν λαμπρὰς καὶ καθαρὰς, ἃς δὲ σκοτεινὰς (DK22A1)⁵ δὲν πρέπει αὐτόματα ν' ἀναδειχθεῖ ὡς συμβολὴ στὴ διαμόρφωση τῆς ἔννοιαι τοῦ «καθόλου». Οὔτε ἀρμόζει τέτοια ἀνάδειξη σ' ἓνα ὁποιοδήποτε τυπολογικὸ σχῆμα — ὄχι, π.χ., στὴ γενεαλογία τῶν τέκνων τῆς Ἐριδος (Ἄλγεια, Ὑσμινίαι, Μάχαι, κτλ.) στὸν Ἡσίοδο. Τὸ σχετικὸ κριτήριον θὰ εἶναι, ἂν ὄχι ἡ θεματικὴ ἀμεσότητα, τουλάχιστον ἡ θεματικὴ σπουδαιότητα. Δηλαδή, ἡ ἐκμετάλλευση εἴτε τῆς διακρίσεως δεῖγμα/τύπος εἴτε τῆς διακρίσεως τύπος₁/τύπος₂ θὰ πρέπει νὰ διεκπεραιώνει φιλοσοφικὰ αἰτήματα ἢ φιλοσοφικὰς θέσεις ποὺ ἔχουν κάποιο φορτίο συστηματικῆς σπουδαιότητος — εἴτε γιὰ τὴν κοσμολογία, ἢ τὴ μεταφυσικὴ, ἢ τὴ γνωσιολογία, ἢ τὴν ἠθικὴ.

Ἐπίσης προέχει νὰ λάβουμε ὑπόψιν ὀρισμένους παράγοντες ποὺ ἐμπόδισαν ἢ καθυστέρησαν τὴν ἀναγνώριση τῆς ἔννοιαι τοῦ «καθόλου». Γιὰ κοσμολογίες ποὺ ὑποστηρίζουν κάποια ἐκδοχὴ ὑλιστικοῦ μονισμοῦ, ἢ ἔννοια τοῦ «καθόλου» ὅπωςδήποτε δὲν παίζει ἐμφανῆ ρόλο. Ἐμεῖς βέβαια, ὅταν σήμερον μελετᾶμε τὸν Ἀναξίμανδρον, εἴμαστε σὲ θέση νὰ κάνουμε διάκριση ἀνάμεσα στὸ ἄπειρον, ὡς αὐτοπεριεχόμενη ἐνότητα, καὶ στὶς διαφορὰς ιδιότητες ἢ τὰ διαφορὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ οἱ ἀρχαῖες μαρτυρίες προσαρτοῦν στὸ ἄπειρον: π.χ., ἀθάνατον, ἀνώλεθρον, αἰδιον, ἀγήρων. Δηλαδή, ἐμεῖς μπορούμε νὰ συλλαμβάνουμε αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ ὡς ἀφαιρέσιμα, ἀφήνοντας ἀνοιχτὴ τὴν ἐκδοχὴ ὅτι ἴσως καὶ ὀντότητες ἄλλες ἀπὸ τὸ ἄπειρον θὰ μπορούσαν νὰ χαρακτηριστοῦν μὲ τὰ ἴδια ἐπίθετα. Ἀλλὰ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἐκδοχὴ ὁ μονισμὸς τοῦ Ἀναξίμανδρου τὴν ἀποκλείει. Οἱ ιδιότητες τοῦ ἀπείρου ἀνήκουν ἀποκλειστικὰ καὶ μονοκρατορικὰ στὸ ἄπειρον. Γιὰ τὸν Ἀναξίμανδρον, τὸ ἄπειρον καὶ οἱ ιδιότητές του ἀποτελοῦν μιὰ λογικῶς συμπαγῆ καὶ ἀδιάσπαστη ἐνότητα. Ἡ μονιστικὴ κοσμολογία δὲν προκαλεῖ τὴ σκέψη ν' ἀφαιρέσει τὶς ιδιότητες ἀπὸ τὸ λογικὸ τους ὑποκείμενο ὥστε νὰ συλληφθοῦν ὡς τύποι.

Αὐτὴ ἡ παρατήρηση γιὰ τὸ ἄπειρον τοῦ Ἀναξίμανδρου ἰσχύει ἐπίσης γιὰ τὸν κοσμικὸ ἀέρα τοῦ Ἀναξίμανη, ὅσον ἀφορᾷ ὄχι μόνον τὶς ἀντίστοιχες σταθερὲς ιδιότητες τοῦ ἀέρος ἀλλὰ καὶ τὶς ποικίλες του καταστάσεις ἀραιώσεως καὶ πυκνώσεως.

5. Οἱ παραπομπές μου στὰ κείμενα γιὰ τοὺς Προσωκρατικούς εἶναι στὰ κεφάλαια (ἀριθμὸς) καὶ στὰ ὑποκεφάλαια ("Α" μαρτυρίες, "Β" ἀρχαῖα παραθέματα) τῆς κλασικῆς ἐκδόσεως τοῦ Hermann Diels, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, ἐπιμ. Walther Kranz, 3 τόμοι, 6η ἐκδοση, Dublin καὶ Zürich, 1952 (καὶ μεταγενέστερες ἀνατυπώσεις). Γίοθετῶ τὴν συνήθη συντομογραφία, "DK".

Ἄλλὰ καὶ τὸ ἀντίθετο τοῦ μονισμοῦ, ὁ πλουραλισμός, μπορεῖ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἀνάπτυξή τῆς ἔννοιας τοῦ «καθόλου». Ὅπως παρατήρησε ὁ Ἀμερικανὸς ἑλληνιστῆς W. A. Heidel ἐδῶ καὶ σχεδὸν ἑκατὸ χρόνια⁶, ἓνα σχῆμα σκέψεως ποὺ παίζει δεσπόζοντα ρόλο στὸ φιλοσοφικὸ καὶ ἐπιστημονικὸ στοχασμὸ πρὶν ἀπὸ τὴν περίοδο τοῦ Πλάτωνος εἶναι τὸ σχῆμα συνθέσεως/ἀνασυνθέσεως χωριστῶν ὄντοτήτων ποὺ ὄντολογικὰ κατατάσσονται στὴν κατηγορία τῆς μάζας. Τὰ ἐναντία τοῦ Ἀναξίμανδρου καὶ τοῦ Ἀλκμαίωνος, οἱ ἀναμειγνυόμενες μάζες γῆς καὶ ὕδατος τοῦ Ξενοφάνη, οἱ ἐναντίαι μορφαὶ στὸ δεῦτερο μέρος τοῦ φιλοσοφικοῦ ποιήματος τοῦ Παρμενίδη, τὰ ἄπειρα χεῖματα στὴν κοσμολογία τοῦ Ἀναξαγόρα, τὰ τέσσερα ὀξώματα, δηλ. στοιχεῖα, στὴν κοσμολογία τοῦ Ἐμπεδοκλῆ, καὶ (παράλληλα πρὸς τὴν καθαυτὸ φιλοσοφικὴ παράδοση) οἱ δυνάμεις ποὺ ἀναφέρονται συχνὰ στὰ Ἴπποκρατικὰ συγγράμματα — ἅλα αὐτὰ κατατάσσονται σὲ μιὰν ὑβριδικὴν κατηγορία, ποὺ ἀπαιτεῖ τὴ σύνθετη ὀνομασία, «πράγμα-μάζα-δύναμη-ποιότητα»⁷. Ἀκόμη καὶ οἱ τέσσερις ἐναντιότητες (ὅπως ὁ Ἀριστοτέλης τις ὀνομάζει), θερμὸ/ψυχρὸ, ὑγρὸ/ξηρὸ συλλαμβάνονται ἐννοιολογικὰ ἀπὸ τοὺς περισσότερους Προσωκρατικοὺς ὄχι ὡς ποιότητες *sensu stricto* ἀλλὰ (γιαὶ παράδειγμα) ὡς «θερμὴ-καὶ-θερμόγονη-μάζα» ἢ «ξηρὴ-καὶ στεγνωτικὴ-μάζα», ὄντολογικὰ ἰσότητες μὲ γνώριμες φυσικὲς οὐσίες ὅπως χῶμα, ρετσίνη, κόκκαλο, μέλι, κ.ἄ.τ. Σύμφωνα μ' αὐτὸ τὸ ἐννοιολογικὸ σχῆμα, τὸ θερμὸ ποὺ ὑπάρχει στὸ τζάκι τοῦ σπιτιοῦ καὶ τὸ θερμὸ στὸ καμίνι τοῦ χωριοῦ ἀποτελοῦν ὄχι δύο δείγματα τοῦ τύπου («τὸ θερμὸ»), ἀλλὰ δύο μοῖρες μιᾶς ἐνιαίας μαζικῆς οὐσίας ποὺ ἔχει ἐξαπλωθεῖ καὶ ἔχει μοιραστεῖ σὲ διαφορετικοὺς χώρους. Στὰ νεοελληνικὰ μάλιστα ἔχουμε καὶ τὴ λέξη «θέρμη» ποὺ μπορεῖ ἐμφανῶς νὰ παίζει αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ ρόλο. Γενικότερα, στὴν ἱστορία τῶν ἐνοιῶν, ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι ἡ ἀφομοίωση τῆς λογικῆς δομῆς τῶν τύπων στὴ λογικὴ δομὴ τῶν μαζικῶν οὐσιῶν εἶναι κατάλοιπο ἐνὸς εὐρύτερου καὶ χαρακτηριστικὰ «μερολογικοῦ» προ-φιλοσοφικοῦ σχήματος ἀντιλή-

6. «Qualitative Change in Pre-Socratic Philosophy», *Archiv für Geschichte der Philosophie*, 19 (1906), 333-379. Σὲ ἀνατύπωση, W. A. Heidel, *Selected Papers*, ἐπιμ. Leonardo Tarán, New York/London, Garland Publishing, 1980. Σὲ μετάφραση, μὲ περικοπές, στὴ συλλογὴ μου *Οἱ Προσωκρατικοί*, 2 τόμοι, Ἀθήνα, Ἐκπαιδευτήρια «Κωστήα Γεϊτονα», 1998, τόμ. 1, σελ. 124-136.

7. Βλ. A. P. D. Mourelatos, «Heraclitus, Parmenides, and the Naïve Metaphysics of Things», στὴ συλλογὴ τῶν E. N. Lee, A. P. D. Mourelatos καὶ R. M. Rorty, ἐπιμ., *Exegesis and Argument: Studies in Greek Philosophy Presented to Gregory Vlastos* [= *Phronesis*, suppl. vol. 1], Assen, The Netherlands, Royal van Gorcum, Ltd./ New York, Humanities Press, 1973, σελ. 16-48, εἰδικὰ 17-30. Σὲ μετάφραση, μὲ περικοπές, «Ἡράκλειτος, Παρμενίδης καὶ ἡ ἀπλοῖκὴ μεταφυσικὴ τῶν πραγμάτων», *Δευκαλίων*, τεύχη 33/34 (1981), σελ. 57-75.

ψεως⁸. "Ότι τὸ μερολογικὸ σχῆμα εἶναι παρέκβαση ἢ κι ἐμπόδιο στὴν πορεία πρὸς τὴ σαφῆ διατύπωση τῆς ἔννοιαι τοῦ «καθόλου», αὐτὸ εἶναι κάτι ποῦ ὁ Πλάτων ἤδη παρατήρησε μὲ τὸ περίφημο ἐπιχείρημά του, τὸ λεγόμενον «ἰστίον» (δηλ. «ἡ τέντα») στὸ χωρίο 131B τοῦ διαλόγου *Παρμενίδης*.

"Ένας ἄλλος παράγων ποῦ ἐνδέχεται νὰ ἀμβλύνει τὴ σύλληψη τῆς διακρίσεως δεῖγμα/τύπος εἶναι ἡ ἐπίμονη ἐνασχόληση τῶν πρώτων στοχαστῶν μὲ κυκλικὰ φαινόμενα. 'Ο σύγχρονός μας φοιτητῆς στὸ πανεπιστημιακὸ μάθημα τῆς φιλοσοφίας δὲν θὰ ἀπαιτήσῃ ἐκτενεῖς ἐπεξηγήσεις γιὰ νὰ ἐννοήσῃ ὅτι κυκλικὰ φαινόμενα, ὅπως τὸ σούρουπο, ἡ αὐγή, ἡ μίση ἢ ἡ ἄλλη ἀπὸ τὶς τέσσερις ἐποχὲς τοῦ χρόνου, εἶναι ὅλα τους τύποι, καὶ στὸν καθένα ἀπ' αὐτοὺς τοὺς τύπους ἀντιστοιχοῦν ἀτομικὰ δείγματα ποῦ χωρίζονται κατὰ σχεδὸν ταχτικὰ χρονικὰ διαστήματα. "Όμως εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι ὅσοι πρώτοι ἔστρεψαν τὴν προσοχή τους σὲ κοσμολογικὰ φαινόμενα εἶδαν αὐτὲς τὶς ἐπανεμφανίσεις ὁμοίων καταστάσεων ὡς ἐπιστροφὲς τοῦ ἴδιου ἀτόμου, τοῦ ἴδιου ἀριθμητικὰ δείγματος. Χειμῶνας ἢ καλοκαίρι θὰ γινόντουσαν ἀντιληπτὰ ὡς ἄτομα μὲ τὴ μαζικὴ ὑπόσταση ἐκείνου τοῦ ὑβριδικοῦ τύπου ποῦ σχολίασα λίγο πρὶν: κατὰ περιόδους ἐπανερχονται καὶ μετὰ ἀποχωροῦν — ἀκόμη καὶ σήμερα λέμε «ἦρθε ὁ χειμῶνας, ἦρθε τὸ καλοκαίρι». 'Αλλὰ καὶ τὰ φαινόμενα ποῦ ὀριοθετοῦν τὶς τακτικὲς κινήσεις τῶν ἄστρων ἢ τοῦ ἡλίου ἢ τῆς σελήνης — ἀνατολές, δύσεις, τροπὲς τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης, φάσεις τῆς σελήνης — καὶ αὐτὰ θὰ γινόντουσαν ἀντιληπτὰ ὡς χρονικὰ μέρη τῶν οὐρανίων σωμάτων, τόσο δύσκολα στὸ χωρισμὸ καὶ στὴν ἀφαίρεση ἀπὸ τὸ οἰκεῖο τους ἄτομο ὅσο τὸ ἦθος καὶ ἡ συμπεριφορὰ τοῦ 'Αχιλλέαι εἶναι, στὸν "Όμηρο, δυσκολοχώριστα ἀπὸ τὸ πρόσωπο τοῦ ἥρωα τῆς 'Ιλιάδας.

III

'Ανέφερα προηγουμένως ὅτι στὸ θέμα τῆς προ-ιστορίας τῆς ἔννοιαι τοῦ «καθόλου» ὑπάρχουν καὶ νεώτερες ἐρμηνευτικὲς προτάσεις, ἀνεξάρτητες ἀπὸ τὴν 'Αριστοτελικὴ παράδοση. Σύμφωνα μ' αὐτὲς τὶς προτάσεις, ἡ Πλατωνικὴ ἔννοια τοῦ εἶδους ἢ τῆς ιδέαι ἔχει, ὡς τουλάχιστον ἓνα τῆς πρότυπο, τὰ *χρήματα* τοῦ 'Αναξαγόρα καὶ συναφεῖς ἔννοιαι ὅπως τὰ *ἐναντία* ἀρχαιοτέρων φιλοσόφων ἢ τὶς *δυνάμεις* τῶν 'Ἰπποκρατικῶν συγγραμμάτων⁹. "Έχουν κατ' ἀρχὴν εὐλογοφάνεια οἱ προτάσεις αὐτὲς γιὰτι

8. Βλ. Mourelatos, «Naïve Metaphysics», σελ. 21-22.

9. Βλ., π.χ., David J. Furley, «Anaxagoras in Response to Parmenides», στὴ συλλογὴ τῶν Roger A. Shiner καὶ John King-Farlow, ἐπιμ., *New Essays on Plato and the Pre-Socratics* [= *Canadian Journal of Philosophy*, suppl. vol. 2 (1976)], σελ. 61-85, εἰδικὰ σελ. 81-82.

στά σχετικά δεδομένα στη σύγκριση Προσωκρατικοί/Πλάτων υπάρχει έκδηλη λεκτική και συντακτική ομοιότητα. Στὸν Ἀναξαγόρα, ὅπως καὶ στὸν Πλάτωνα, ἔχουμε οὐσιαστικοποίηση ἐπιθέτων (τὸ θερμὸν/τὸ ὄσιον), καὶ στοὺς δύο ἔχουμε τὶς σχέσεις τοῦ μετέχειν καὶ κοινοῦναι τινος, καθὼς καὶ τὶς ἀντίστροφες σχέσεις τοῦ παρεῖναι καὶ ἐνεῖναι τινι. Ἀλλὰ τὸ παρὸν καὶ ἐνὸν τῶν Προσωκρατικῶν εἶναι, ὅπως ἐξήγησα, ὄχι ἀφρημένους τύπος ἀλλὰ μερολογικὰ διανεμιμένη μαζικὴ οὐσία. Δὲν ἀρμόζει ὡς προηγούμενο γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ «καθόλου», ὄχι μόνον ἐπειδὴ εἶναι τρωτὸ ἀπὸ τὸ ἐπιχείρημα ἰστίον τοῦ διαλόγου *Παρμενίδης*, ἀλλὰ ἐπίσης ἐπειδὴ ἀποκλείει εὐρὺ φάσμα Πλατωνικῶν εἰδῶν — π.χ., τῶν ἀριθμητικῶν ἢ γεωμετρικῶν εἰδῶν, τῶν βιολογικῶν εἰδῶν, καὶ γενικὰ τῶν εἰδῶν δομικῆς μορφῆς. Γιατὶ εἶναι ἀλλόκοτο, καὶ μάλιστα παράλογο, νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ ὄντοτητα ἄνθρωπος πού ἐνυπάρχει στὸ Σωκράτη εἶναι μερολογικὸ κομμάτι μιᾶς εὐρύτερης ὁμώνυμης ὄντοτητας, ἢ ὅτι ἡ ὄντοτητα τρίγωνο πού ἐνυπάρχει στὸ ὁμώνυμο κρουστὸ μουσικὸ ὄργανο, καθὼς ἔνα παιδὶ τὸ χειρίζεται, εἶναι μερολογικὸ κομμάτι ἑνὸς πιὸ μεγάλου τριγώνου.

IV

Ἄς παραμερίσουμε, λοιπόν, τὶς προτάσεις τῶν νεωτέρων καὶ νὰ στρέψουμε τὴν προσοχή μας στὸν Ἀριστοτέλη, ὁ ὁποῖος ἀναγνωρίζει τρία Προσωκρατικὰ προηγούμενα γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ «καθόλου»:

- (1) ἀριθμούς καὶ ἀριθμητικὲς ἀναλογίες στοὺς Πυθαγόρειους (*Μετὰ τὰ φυσικά*, M.4.1078b17-23· πρβλ. A.5.985b23-31, 987a13-22)
- (2) ἀριθμητικὲς ἀναλογίες συνθέσεως στὴ φυσικὴ θεωρία τοῦ Ἐμπεδοκλῆ (*Φυσικῆς ἀκροάσεως* B.2.194a20-21· πρβλ. *Ζῶων μορ.* A.1.642a17-24· *Μετὰ τὰ φυσικά*, A.10.993a17-018)
- (3) προσέγγιση τοῦ Δημόκριτου στὶς Ἀριστοτελικὲς ἔννοιες τοῦ τὸ τί ἦν εἶναι καὶ ὁρίσασθαι τὴν οὐσίαν (*Φυσ. ἀκρ.* B.2.194a20-21· πρβλ. *Μετὰ τὰ φυσ.*, M.4.1078b17-21· *Ζῶων μορ.* A.1.642a17-24).

Καὶ στὶς τρεῖς περιπτώσεις ὁ Ἀριστοτέλης προσθέτει περιοριστικά, μειωτικά σχόλια — πράγμα πού ἴσως δικαιολογεῖται ἀπὸ τὴ δική του πλευρά, δεδομένου ὅτι ἐκεῖ-

---

Πρβλ. David J. Furley, *The Greek Cosmologists: The formation of the atomic theory and its earliest critics*, Cambridge, Cambridge University Press, 1987, σελ. 69-70, εἰδικὰ 171-73· Constance C. Meinwald, «Good-bye to the Third Man», στὴ συλλογὴ τοῦ Richard Kraut, *The Cambridge Companion to Plato*, Cambridge, Cambridge University Press, 1992, σελ. 365-396, εἰδικὰ σελ. 375.

νος ψάχνει κάπως στενότερα για προανακρούσματα τῆς χαρακτηριστικά Ἀριστοτελικῆς ἔννοιας τοῦ *τὸ τί ἦν εἶναι*.

Ἐκ τῆς δικῆς μας πλευρᾶς, ὅσον ἀφορᾷ τὴν πρώτη ἀπὸ τῆς τρεῖς ἐκτιμήσεις, εἶναι ἀξιοσημεῖο ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης μιλάει γιὰ «Πυθαγορείους» ἢ «καλουμένους Πυθαγορείους», ὄχι γιὰ Πυθαγόρα. Δὲν εἶναι σαφές ἂν ἐννοεῖ Πυθαγόρειους τοῦ πρώτου ἢ τοῦ δευτέρου μέρους τοῦ 5ου αἰῶνα ἢ ἀκόμη καὶ σύγχρονους τοῦ Πυθαγόρειους. Γεγονὸς εἶναι ὅτι ἡ πιὸ ὀξυδερκής, καὶ — ἀπὸ πλευρᾶς φιλολογικῆς καὶ ἱστορικῆς κριτικῆς — καλοζυγισμένη ἔρευνα πάνω στὸ θέμα τοῦ Πυθαγόρα καὶ τῆς Πυθαγόρειας παραδόσεως, τὸ μνημειῶδες σύγγραμμα τοῦ Walter Burkert, *Weisheit und Wissenschaft: Studien zu Pythagoras, Philolaos und Platon* (1962)¹⁰, μᾶς ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ συμβολὴ τοῦ Πυθαγόρα στὴ διαμόρφωση τῆς ἔννοιας τοῦ «καθόλου» θὰ ἦταν, τὸ πολὺ, μιὰ ἔκφραση μυστικο-θρησκευτικῆς πίστεως γιὰ κάποια σύμπνοια τῶν πραγμάτων. Ἀκόμη καὶ ἡ περίφημη ἀνακάλυψη τῶν ἀριθμητικῶν ἀναλογιῶν ποὺ καθορίζουν τὰ ἀρμονικὰ μουσικὰ διαστήματα δὲν ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν Burkert, ἐπίτευγμα ἀποκλειστικῶς τῶν διαδόχων τοῦ Πυθαγόρα — καὶ φυσικὰ ὄχι τοῦ ἴδιου τοῦ ἱδρυτῆ τῆς Πυθαγόρειας σχολῆς¹¹.

Ἐάν περιοριστοῦμε στὴ μέση περίοδο, τὸ δεύτερο μέρος τοῦ 5ου αἰῶνα, τότε μποροῦμε μὲ σιγουριά νὰ λάβουμε ὑπ' ὄψιν τὴ συμβολὴ τοῦ Φιλολάου τοῦ Κροτωνιάτη. Τουλᾶχιστον ἕξι ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ ἔργο αὐτοῦ τοῦ Πυθαγόρειου φιλοσόφου ἔχουν πιστοποιηθεῖ ὡς γνήσια ἀπὸ πρόσφατους ἐρευνητές. Ἰδιαίτερα σημαντικὸ εἶναι ὅτι ὁ Φιλόλαος ὀνομάζει τὶς κοσμολογικὲς ἀρχὲς στὸ σύστημά του ὄχι ἄπειρον καὶ πέρασ ἀλλὰ ἄπειρα καὶ περαίνοντα, χαρακτηριστικὰ χρησιμοποιώντας τὸν πληθυντικόν. Αὐτὸ δείχνει καθαρὰ τὴν πρόθεσή του νὰ τ α ξ ι ν ο μ ῆ σ ε ι τὰ ἐόντα πάντα κάτω ἀπὸ δύο εὐρεῖς τύπους.¹² Ἐπίσης ἔχουμε μιὰ σχετικὰ πιὸ περίπλοκη τυπολόγηση, ἐφαρμοσμένη σὲ πεδίο στενότερο, ἀλλὰ μὲ τύπους ποὺ ἔχουν θεμελιώδη σημασία στὸ μεταφυσικόν του σύστημα:

10. Nürnberg, Verlag Hans Carl. Στ' ἀγγλικά, *Lore and Science in Ancient Pythagoreanism*, μτφρ. Edwin L. Minar, Jr., Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1972.

11. Burkert, *Lore*, κεφάλ. 5 καὶ 6.

12. Huffman, Carl, *Philolaos of Croton, Pythagorean and Presocratic: A Commentary on the Fragments and Testimonia with Interpretive Essays*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993, σελ. 37-53, 93, 101.

ὅ γα μὴν ἀριθμὸς ἔχει δύο ἴδια εἶδη, περισσὸν καὶ ἄρτιον, τρίτον δὲ ἀπ' ἀμφοτέρων μειχθέντων ἀρτιοπέριττον ἑκατέρω δὲ τῶ εἶδος πολλαὶ μορφαί, ἃς ἕκαστον αὐτὸντὸ σημαίνει. (DK44 B5)¹³

Ἔτσι, ὅσον ἀφορᾷ τοὺς Πυθαγόρειους δὲν ἔχουμε παρὰ νὰ πιστοποιήσουμε τὴν Ἀριστοτελικὴ ἐκτίμηση, μὲ μιὰν ἐπιφύλαξη μονάχα γιὰ τὴ σωστὴ χρονολογικὴ τοποθέτηση.

V

Ἔτσι ἀφορᾷ τὸν Ἐμπεδοκλῆ, τὰ δεδομένα εἶναι πλουσιότερα ἀπ' ὅσο φαίνονται στὶς σχετικὲς παρατηρήσεις τοῦ Ἀριστοτέλη. Στὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὴν κοσμολογικὴ ποίηση τοῦ Ἐμπεδοκλῆ βρίσκουμε ἀριθμητικούς τύπους καὶ χημικὲς ἐξισώσεις ὄχι μόνον γιὰ τὸ κόκκαλο (B96: 2 μέρη γῆ + 2 μέρη νερὸ + 4 μέρη φωτιὰ → 8 μέρη κόκκαλο) ἀλλὰ καὶ γιὰ ἄλλης εἶδους σαρκὸς (B98). Τὸ αἷμα ἀπαιτεῖ ἀκριβῆ ἰσότητα στὴ μείξη τῆς γῆς μὲ τὸ καθένα ἀπὸ τὰ ἄλλα τρία στοιχεῖα: ἢ δὲ χθῶν τούτοις ἴση συνέκρυσεν μάλιστα (B98.1), ἐνῶ ἄλλοι σαρκώδεις ἴστοι προκύπτουν ἀπὸ μικρὲς παραλλαγὲς ἀπὸ ἐκείνη τὴν ἀπόλυτη ἰσότητα ποὺ καθορίζει τὴ σύνθεση τοῦ αἵματος: εἴτ' ὀλίγον μείζων εἴτε πλέον ἐστὶν ἐλάσσων (B98.4).

Εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι ὁ ἀριθμητικὸς τύπος γιὰ τὸ κόκκαλο, ποὺ εἶναι ὁ μόνος τύπος βιολογικοῦ ἴστου ποὺ συγκεκριμένα ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη στὴ σχετικὴ μνεία γιὰ τὸν Ἐμπεδοκλῆ, ἀποτελεῖ, ἔτσι ὅπως καὶ ὁ Ἀριστοτέλης τὸ ἀναγνωρίζει, τύπο μὲ τὴν ἔννοια τοῦ «καθόλου». Ἀλλὰ τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸν τύπο τοῦ αἵματος. Καὶ ἐπὶ πλέον, ἢ ἀρχὴ τῆς συστηματικῆς παραλλαγῆς ἐπιτρέπει στὸν Ἐμπεδοκλῆ νὰ συγκροτήσῃ ἐκτενὲς σχῆμα διαφόρων τύπων βιολογικῶν ἰστών.

Οἱ λέξεις εἶδος καὶ ἰδέα παίζουν ἐμφανῆ ρόλο καὶ σ' ἄλλα χωρία τοῦ Ἐμπεδοκλῆ¹⁴. Μὲ τὴν ἔννοια τοῦ «τύπου», χρησιμοποιοῦνται ἀνεξαιρέτως στὸν πληθυντικὸ, σ' ἀναφορὲς σὲ εἶδη ἢ γένη βιολογικῶν ὄντων καὶ θεῶν¹⁵ — δεδομένου ὅτι καὶ οἱ θεοὶ εἶναι βιολογικά ὄντα γιὰ τὸν Ἐμπεδοκλῆ, ὄχι ἀθάνατοι ἀλλὰ ἀπλῶς μακρόβιοι (δολιχαῖωνες). Θέλοντας νὰ ἐξάρει τὴν τεράστια ποικιλία τῶν βιολογικῶν τύπων, περιγράφει τὴν ἐξελικτικὴ τους ἔλευση ὡς ἐξῆς:

13. Βλ. *Huffman*, σελ. 178· πρβλ. σελ. 184-193.

14. Βλ. *λήμματα εἶδος καὶ ἰδέα στὸ Λεξικὸν τῆς Προσωκρατικῆς Φιλοσοφίας*, Ἀθήνα, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν (Κέντρον Ἑρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας), 1988.

15. Ὁ πληθυντικὸς εἶδη ἢ εἶδρα: στὰ χωρία B22.7, B23.5, B71.3, B73.2, BB115.7, B1251· καὶ ἰδέσιν, στὸ B35.17.

*τῶν δέ τε μισγομένων χεῖτ' ἔθνεα μυρία θνητῶν,
παντοίαις ιδέησιν ἀρηρότα, θαῦμα ιδέσθαι.* (B 35.16-17· πρβλ. 35.7)

Καὶ ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι στὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ ἡ ἔννοια τοῦ τύπου ἀντιπροσωπεύεται διπλᾶ — *ἔθνεα καὶ ιδέαι*. Πάντως ὁ Ἐμπεδοκλῆς δὲν περιορίζεται σὲ ἀπλή μνεῖα τῆς ποικιλίας τῶν εἰδῶν· συχνὰ κατανέμει τὸν προϋστάμενο τύπο *θνητὰ* σὲ ὑφιστάμενους τύπους, ὅπως *ἄνθρωποι* (μὲ ὑποδιαίρεση σὲ *ἀνδράς* ἢ δὲ *γυναῖκας*), *θάμνοι*, *δένδρεα*, *θῆρες*, *οἰωνοί*, *ἰχθῦς*, κ.ἄ.τ.¹⁶.

Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο τῆς ἀφηγήσεώς μου ἴσως ἀνακινεῖται στὸ νοῦ σας κάποια ἔνσταση. Ποιὰ σημασία μπορεῖ νὰ ἔχει ἀπλῶς τὸ γεγονός ὅτι στὸν Ἐμπεδοκλῆ βρισκουμε συχνή χρήση τῆς λέξεως *εἶδος* καὶ ἄλλων λέξεων ποὺ εἶναι σημασιολογικὰ συγγενεῖς; Ἄραγε μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι αὐτὰ μόνα τους τὰ δεδομένα ἀρκοῦν γιὰ νὰ ἰκανοποιηθεῖ τὸ κριτήριο θεματικῆς σπουδαιότητος ποὺ ἀρχικὰ ἀνέλαβα νὰ ἰκανοποιήσω; Βεβαίως ὄχι, ἂν ἐπιμεινουμε στὸ «ἀπλῶς» καὶ στὸ «μόνα τους». Ἄν ὁμως δεχτοῦμε τὴν ἐπικρατέστερη ἐρμηνεία τοῦ Ἐμπεδοκλῆ, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ Ἐμπεδοκλῆς ὑποθέτει κυκλικότητα στὸ κοσμολογικὸ του σχῆμα, καὶ ἔτσι ὑποθέτει δύο ἀκραῖες ἀλλὰ ἐπαναλαμβανόμενες φάσεις πού, κατὰ τὴ διάρκειά τους, ἀποκλείουν τὴν ὑπαρξὴ τουλάχιστον ζώων καὶ φυτῶν, τότε τὸ θέμα τῆς ὑποστάσεως τῶν εἰδῶν καὶ τῶν ἔθνῶν ἀποκτᾶ μεγάλη φιλοσοφικὴ βαρύτητα.

Παρατήρησα προηγουμένως ὅτι τὰ κυκλικὰ φαινόμενα ἐνδέχεται νὰ ἀμβλύνουν τὴ σύλληψη τῆς ἔννοιας τοῦ «καθόλου». Αὐτὸ συμβαίνει ἐπειδὴ ἡ κυκλικότητα ἀφήνει ἀνοιχτὴ τὴν ἐξῆς ἐκδοχή: ἀντὶ ἔννοιακὰ νὰ συλλάβουμε διάφορα δείγματα, $A_1, A_2, A_3, \dots, A_n$, ἔτσι ὥστε νὰ θεωρήσουμε ὅτι ὅλα τους ἀνήκουν στὸν ἴδιο τύπο A , συλλαμβάνουμε ἐπανειλημμένες ἐλεύσεις ἐνὸς ἀριθμητικὰ ἴδιου δείγματος (π.χ., «ξανάρθε τὸ καλοκαίρι»), αὐτὸ παρμένο ὡς ἐννοιολογικὰ ἰσοδύναμο μὲ τὸ «ξαναφάνηκε ὁ ἥλιος»). Τέτοια ἐκδοχὴ δὲν ἀνοίγεται γιὰ τὰ εἶδη καὶ τὰ ἔθνεα τοῦ Ἐμπεδοκλῆ. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν τελείως ξέχωρη κατηγορία τῶν περιπλανωμένων *δαιμόνων* (οἱ ὅποιοι εἶναι ὄντα κάπως μυστηριώδη καὶ θεϊκὰ ποὺ ὑπόκεινται σὲ μετενσαρκώσεις), τὰ σύνθετα ἄτομα, σὲ μεγάλη πλειονότητα, δὲν ἐπιζοῦν στὶς ἀκραῖες φάσεις — οὔτε στὸ θρίαμβο τῆς *Φιλότητος*, τὸ παντελὲς ἐνωτικὸ σμίξιμο ποὺ τὸ ὀνομάζει *Σφαῖρον καί*, πολὺ πιθανόν, οὔτε καὶ στὸ θρίαμβο τοῦ *Νείκου*, ὅποτε ἐπικρατεῖ χαώδης ἀποσύνθεση. Ἄλλὰ τότε τί ἔννοεῖ ὁ Ἐμπεδοκλῆς ὅταν μιλάει γιὰ ἀνακύκλωση; Στὶς ἀκραῖες καταστάσεις τὰ δείγματα τῶν συνθέτων δὲν ὑποχωροῦν, δὲν μετατοπίζονται· ἀφανίζονται. Τὸ μόνον ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ ξανάρθει ἀπὸ περίοδο σὲ περίοδο εἶναι τύποι. Βεβαίως, ὁ Ἐμπε-

16. Βλ. ἀποσπάσματα 9, 20, 21, 23, 26, 76, 77-80, 117, 127, 130.

δοκλῆς προσωπικά θά μπορούσε νά προτιμᾷ νά πιστεύει ὅτι, λόγου χάριν, ὁ μαθητής του Πausανίας, ἐπανυπάρχει, ἀριθμητικά ὁ ἴδιος, σέ χρονικά χωριστὲς περιόδους ποὺ ἀνήκουν σέ δύο χωριστοὺς κύκλους Κ καὶ Λ. Ἄλλὰ οἱ ἀκροατὲς ἢ ἀναγνώστες τοῦ Ἐμπεδοκλείου ποιήματος θά εἶχαν ὀπωσδήποτε ν' ἀναρωτιοῦνται — ὅπως καὶ οἱ σημερινοὶ ἀναγνώστες ἀναρωτιοῦνται — «Μπορεῖ τὸ δεῖγμα “Πausανίας;” τοῦ κύκλου Κ νά εἶναι ἀριθμητικά τὸ ἴδιο μὲ τὸ δεῖγμα “Πausανίας;” τοῦ κύκλου Λ;» Καὶ ἂν δεχτοῦμε ὅτι τὰ δύο δείγματα εἶναι διαφορετικά, τότε τί θά ποῦμε γιὰ τὸν τύπο «ἄνθρωπος» στὸν ὁποῖον κατατάσσεται ὁ Πausανίας; Εἶναι ἀκριβῶς ἴδιος ὁ τύπος «ἄνθρωπος» τοῦ κύκλου Κ μὲ τὸν ἀντίστοιχο τύπο τοῦ κύκλου Λ; Τὸ σχῆμα τοῦ κοσμολογικοῦ κύκλου ἀναπόφευχτα θεματοποιεῖ τὴν ἀντιδιαστολὴ δείγμα/τύπος.

VI

Περνάω τώρα στὴν τρίτη Ἀριστοτελικὴ ἀναγνώριση. Γιὰ τὴ φιλοσοφία τοῦ Δημόκριτου ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε ἀφιερῶσει ἓνα δλόκληρο σύγγραμμα, τὸ ὁποῖο δυστυχῶς δὲ διασώθηκε¹⁷. Ὅμως ἀπὸ τὰ Ἀριστοτελικά συγγράμματα ποὺ ἔχουν διασωθεῖ εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἔβλεπε τὸ Δημόκριτο ὡς μείζονα φιλοσοφικό ἄντιπαλο. Οἱ μαρτυρίες τοῦ Ἀριστοτέλη συχνὰ ἀνασκευάζουν τὰ φειδωλά του σχόλια ὅσον ἀφορᾷ τὴ Δημοκρίτεια συμβολὴ στὸ θέμα τοῦ «καθόλου» (*Δημόκριτος ἦφατο μόνον*)¹⁸. Ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης μᾶς πληροφορεῖ:

Δημόκριτος ἡγεῖται τὴν τῶν αἰδίων φύσιν εἶναι μικρὰς οὐσίας [δηλ. τὰ ἄτομα] τὸ πλῆθος ἀπείρους ... ὑπάρχειν δὲ αὐταῖς παντοίας μορφὰς καὶ σχήματα παντοῖα καὶ κατὰ μέγεθος διαφορὰς. (Ἀριστοτέλης, ἀπόσπ. 208· πρβλ. DK 68 A37)

Καὶ εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης πάλι ποὺ σ' ἄλλα χωρία μᾶς διασαφηνίζει ὅτι τὸ «παντοίας» καὶ «παντοῖα» πρέπει νά ἐκληφθοῦν μὲ τὴν ἀπόλυτα ἰσχυρότερη ἔννοια:

Δημόκριτος δὲ καὶ Λεύκιππος ἐκ σωμάτων ἀδαιρέτων τᾶλλα συγκεῖσθαι φασί, ταῦτα δ' ἄπειρα καὶ τὸ πλῆθος εἶναι καὶ τὰς μορφὰς ... (Περὶ γεν. κ. φθορᾶς, Α.1.314a22, πρβλ. DK67A9). Λεύκιππος τε καὶ Δημόκριτος ὁ Ἀβδηρίτης ... φασί εἶναι τὰ πρῶτα μεγέθη πλῆθει μὲν ἄπειρα ... καὶ πρὸς τούτοις, ἐπεὶ δια-

17. Ἦσως μάλιστα δύο συγγράμματα, *Περὶ Δημοκρίτου καὶ Προβλήματα ἐκ τῶν Δημοκρίτου* (DK68A34).

18. *Φυσ. ἀκρ. Β.2.194a 20-21· πρβλ. Μετὰ τὰ φυσ. Μ.4.1078b17, Σωκράτους ... καθόλου ζητούντος πρώτου... Δημόκριτος ἦφατο μόνον καὶ ὠρίσατό πως τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρόν.* Ἐπίσης *Περὶ ζῶων μορίων Α. 1642a26-28, τὸ ὀρίσασθαι τὴν οὐσίαν ... ἦφατο μὲν Δημόκριτος ... ἐκφερόμενος ὑπ' αὐτοῦ τοῦ πράγματος.*

φέρει τὰ σώματα σχήμασιν, ἄπειρα δὲ τὰ σχήματα, ἄπειρα καὶ τὰ ἀπλᾶ σώματα φασιν εἶναι. (Περὶ οὐρ., Γ4.303a11· πρβλ. DK67A15)

Ἰδιαίτερα ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ παραγωγή συμπεράσματος ἀπὸ τὴν ἀπειρία τῶν τύπων σχήματος στὴν ἀπειρία τῶν δειγμάτων, δηλ. τῶν ἀτόμων. Τὸ ἐπιχείρημα προχωρεῖ ὡς ἑξῆς: (1) τὸ εὖρος τῶν τύπων τῶν σχημάτων εἶναι ἐγγενῶς ἄπειρο· (2) γιὰ τὸν κάθε τύπο πρέπει νὰ ὑπάρχει τουλάχιστο ἓνα δεῖγμα· (3) ἐπομένως ὁ ἀριθμὸς δειγμάτων ἑνὸς ἢ ἄλλου τύπου σχήματος, δηλ., ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀτόμων, εἶναι ἄπειρος. Ἡ πρώτη προκείμενη βασίζεται στὴ λογικὴ δομὴ τῆς ἔννοιας τοῦ σχήματος. Ἡ δευτέρα προκείμενη ἐκφράζει τὴ Δημοκρίτεια φυσιοκρατικὴ πεποίθηση ποὺ ἀποκλείει ἀπλῶς ἰδεατὲς δυνατότητες. Ὁ ὅλος συλλογισμὸς δὲν μπορεῖ νὰ διατυπωθεῖ χωρὶς στέρεη σύλληψη τῆς ἀντιδιαστολῆς δεῖγμα/τύπος. Τὸ μέτρο ἐμβαθύνσεως στὴ σύλληψη τῆς σχετικῆς ἀντιδιαστολῆς πλησιάζει τίς ἐκτιμήσεις ποὺ ἰσχύουν γιὰ ἀντίστοιχα χωρία τοῦ Ἐπίκουρου καὶ τοῦ Λουκρήτιου¹⁹. ἀλλὰ πλησιάζει σ' ὅ,τι ἰσχύει καὶ γιὰ ἀντίστοιχα χωρία τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλη.

Εἶναι πάντως πιθανότατο ὅτι ὁ Δημοκρίτος εἶχε προχωρήσει σὲ ἀκόμη πιὸ τολμηρὸ συμπέρασμα: ὑπέθεσε τὴν ὑπαρξὴ ἀπειρίας ἀτόμων γιὰ κάθε ἓναν ἀπὸ τοὺς συνολικὰ ἄπειρους τύπους σχήματος. Δηλ., ἄπειρος ὁ ἀριθμὸς ἀτόμων ποὺ τὸ καθένα τους ἔχει τὸ σχῆμα κύβου, ἄπειρος καὶ ὁ ἀριθμὸς ἀτόμων ποὺ τὸ καθένα τους ἔχει σχῆμα σφαίρας, ἢ σχῆμα πρίσματος ἀναλογιῶν Α,Β,Γ, ἢ κυλίνδρου ἀναλογιῶν Δ,Ε,Ζ, κ.ο.κ. Αὐτὸ προκύπτει ἀπὸ τὴ μαρτυρία ὅτι οἱ Ἀτομικοὶ φιλόσοφοι εἶχαν θεσπίσει τὴν ἀρχὴ τοῦ Ἀποχρῶντος Λόγου (principium rationis sufficientis), σὲ μὴν εἰδικὴ της παραλλαγῆ, τὸ ἐπιχείρημα «οὐ μᾶλλον»:

καὶ τῶν ἐν ταῖς ἀτόμοις σχημάτων ἄπειρον τὸ πλῆθός φασι διὰ τὸ μηδὲν μᾶλλον τοιοῦτον ἢ τοιοῦτον εἶναι. (Συμπλίκιος, *Εἰς τὰ φυσ.* 28.15 κ.έ. = DK68A38)

Αὐτὸ τὸ ἐπιχείρημα τῶν Ἀτομικῶν φιλοσόφων, ὅμοια ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ ἐπιχειρήματος στὸ κείμενο ἀπὸ τὸ *Περὶ οὐρανοῦ* ποὺ παρέθεσα προηγουμένως, περιορίζεται νὰ συμπεράνει τὴν ἀπειρία τῶν τύπων τῶν σχημάτων. Ἀλλὰ ἀν ἡ ἀρχὴ τοῦ «οὐ μᾶλλον» παράγει αὐτὸ τὸ συμπέρασμα, μπορεῖ κάλλιστα, μὲ τὴν ἴδια λογικὴ, νὰ παραγάγει τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀτόμων ἑνὸς ὅποιουδήποτε ἀπὸ τοὺς ἄπειρους τύπους, δηλ. ὁ ἀριθμὸς δειγμάτων ἑνὸς τύπου, εἶναι κι αὐτὸς ἄπειρος. Ἄν,

19. Οἱ Ἐπικουρῆοι, γιὰ δικούς τους λόγους, ἀναθεωροῦν τὸ Δημοκρίτειο δόγμα: ἡ θέση τους εἶναι ὅτι τὰ ἄτομα ὡς δείγματα εἶναι ἀριθμητικῶς ἄπειρα, ἐνῶ οἱ τύποι τῶν ἀτόμων δὲν εἶναι ἄπειροι ἀλλὰ ἀπεριλήπτως πολυάριθμοι.

λόγου χάριν, θά ισχυριζόταν κάποιος ότι ο αριθμὸς ἀτόμων κυβικοῦ σχήματος ποὺ ὑπάρχει στὸ σύμπαν εἶναι Φ , τότε ὑποχρεώνεται ν' ἀπαντήσῃ στὸ ἐρώτημα: «Γιατί Φ καὶ ὄχι $\Phi+1$;» ὁπότεν, μὲ τὶς ἐπανειλημμένες προβολές τοῦ ἔμμονου ἐρωτήματος, ὀδηγοῦμαστε ἀκατάσχετα στὸ συμπέρασμα τῆς ἀπειρίας τῶν ἀτόμων.

Καὶ ἐπὶ πλέον, καὶ πάλι μὲ τὴν ἴδια λογική, μποροῦμε κάλλιστα νὰ ἐνισχύσουμε τὸ παντοίας κατὰ μέγεθος διαφορὰς τοῦ Ἀριστοτέλη ὥστε νὰ ἐρμηνευθεῖ ὡς «ἄπειρες διαφορὲς στὸν τύπο μεγέθους τῶν ἀτόμων» (ἀρκεῖ βέβαια νὰ τεθεῖ ὡς δεδομένο ὅτι ὑπάρχει κάποιον κατώτατον καὶ κάποιον ἀνώτατον ὄριο στὰ ἀτομικὰ μεγέθη²⁰). Στὴ συνέχεια προχωροῦμε καὶ σὲ τρία συνακόλουθα: (1) ὅτι γιὰ τὸν κάθε τύπον ἀτομικοῦ σχήματος ὑπάρχει ἀπειρία ἀτομικῶν τύπων μεγέθους (δηλ. τύπων ὄγκου). (2) καὶ ἀντιστρόφως, ἀπειροὶ τύποι σχημάτων γιὰ κάθε τύπον μεγέθους. (3) καὶ ἐπίσης, ὅτι γιὰ τὸν κάθε τύπον ἀτομικοῦ μεγέθους (τύπου ὄγκου) ὑπάρχει ἀπειρία ἀτόμων.

Ἐξ ἄλλου, δὲν εἶναι μόνον οἱ ἐγγενεῖς ιδιότητες τῶν ἀτόμων (σχῆμα καὶ μέγεθος) ποὺ ὑπάρχουν σὲ ἀπειρία ποικιλίας· ἡ ἀπειρία ἰσχύει καὶ γιὰ τὶς ἐξωγενεῖς, ἐπίκτητες καὶ συναθροισιακὲς ιδιότητες τῶν ἀτόμων. Ἐννοῶ τὶς ιδιότητες ποὺ ἀποκτῶνται ἀπὸ τὰ ἄτομα ὕστερα ἀπὸ συγκρούσεις, ἀναπαλμούς καὶ ἐμπλοκές, καθὼς τὰ ἄτομα συναθροίζονται ὥστε νὰ σχηματίσουν σώματα σύνθετα. Ὁ Δημόκριτος ἀναγνωρίζει τρεῖς ἐξωγενεῖς ιδιότητες: (1) τὴν κίνηση, ιδιότητα κάτω ἀπὸ τὴν ὁποία συγκαταλέγονται ἡ ταχύτητα καὶ ἡ διεύθυνση φορᾶς· (2) τὴν διαθιγὴν, δηλ., τὴ θέση ἐντὸς τοῦ ἀθροίσματος — τὴ διαφορὰ, λόγου χάριν, μεταξὺ τῶν συλλαβῶν AN καὶ NA — καὶ (3) τὴν τροπήν, δηλ. τὴν κλίση στὸ χῶρον — λόγου χάριν, τὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὰ γράμματα N καὶ Z²¹. Τέλος ἡ ἀπειρία ἰσχύει καὶ στὴν πλατύτατη μακροκοσμικὴ κλίμακα. Στὸ ἄπειρον τοῦ κενοῦ ὑπάρχει ἀπειρία κόσμων²², δηλ., ὅπως θὰ λέγαμε στὴ νεώτερη ἀστροφυσικὴ, γαλαξιών καὶ πλανητικῶν συστημάτων.

20. Συμμερίζομαι τὴ γνώμη τῶν περισσοτέρων ἐρευνητῶν, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ Δημόκριτος (ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Ἐπίκουρον) δὲν εἶχε προβάλλῃ τὴν ἀρχὴν ὅτι τὰ ἄτομα σύγκεινται ἀπὸ μεγέθη ποὺ εἶναι μαθηματικῶς ἀδιαίρετα (ἐλάχιστα, *minimae partes*). Επομένως, δὲν ἐμποδίζεται ὁ Δημόκριτος νὰ ὑποθέσῃ ὅτι, π.χ., ὁ τύπος κυβικοῦ ἀτόμου ὑπάρχει στὸ σύμπαν σὲ ἀπειρία μεγεθῶν μεταξὺ τοῦ μικρότερου καὶ τοῦ μεγαλύτερου τύπου ἀτομικοῦ κύβου. Φυσικὰ αὐτὸ συνεπάγεται μὴν ἀσυνέπεια στὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τοῦ οὐ μᾶλλον (γιατὶ ὄχι μικρότερον, γιατί ὄχι μεγαλύτερον;).

21. DK67A6. Τὸ κείμενον-πηγὴ (Ἀριστοτέλης) χρησιμοποιεῖ ὡς παράδειγμα τῆς διαφορᾶς σὲ τροπὴν τὰ γράμματα H καὶ Z, τὸ δεύτερον ἀπὸ τὰ ὁποῖα σχηματίζεται σ' ἀρχαία γραφὴ ὡς H στραμμένο 90°.

22. DK67A1, A21, 68A1(44).

«Μέθω ἀπ' τὸ πιστὸ τῆς ἔννοιᾳς τοῦ ἀπειροῦ» — ἔτσι θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηρίσει κανεὶς τὸ σύστημα τοῦ Δημόκριτου. Γιὰ τὴν καθιερωμῆ ἀπὸ τὶς κατηγορίες ἐγγενῶν ἢ ἐξωγενῶν ἰδιοτήτων ὑπάρχει ἀπειρία τύπων (σχημάτων, μεγεθῶν, κινήσεων, θέσεων, κλίσεων)· καὶ γιὰ τὸν κάθε τύπο ὑπάρχει ἀπειρία ἀτόμων. Ὁ φιλοσοφικὸς ἀλγόριθμος, ἡ ἐννοιολογικὴ μηχανὴ ποὺ παράγει αὐτὴ τὴν πληθυσμὸν τῶν ἀπειρῶν εἶναι ἡ ἀντιδιαστολὴ δεῖγμα/τύπος.

Ἄν λάβουμε ὑπ' ὄψιν τὴ μεγάλη λειτουργικότητα τῆς ἀντιδιαστολῆς δεῖγμα/τύπος στὸ φιλοσοφικὸ σύστημα τοῦ Δημόκριτου, τότε δὲ θὰ μᾶς φανεῖ ἀπίθανο νὰ υποθέσουμε ὅτι ὁ Δημόκριτος μπορούσε, ἀσκώντας τὴν ἀρμόζουσα φιλοσοφικὴ ἀφαίρεση, νὰ ἐντοπίσει τὴν προσοχὴ του στὸ ἀπειρο πεδίο τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης ἀπὸ τὶς πέντε κατηγορίες ἰδιοτήτων. Στὴν περίπτωσιν τῶν σχημάτων τῶν ἀτόμων, εἶναι σίγουρο ὅτι ἐκτόνησε ἐμπεριστατωμένη τυπολόγησιν. Δὲ μίλησε ἀκαθόριστα γιὰ ἀπειρία σχημάτων· διέκρινε καὶ ταξινομήσιν τοὺς τύπους μὲ ποικιλία ὄρων, ὅπως περιφερῆ, σφαιροειδῆ, κωνικά, κοίλα, γωνιοειδῆ, πολυγώνια, ὀξυγώνια, σκαληνά, ἀγκιστροειδῆ, κ.ἄ.τ.²³ Ἀξιοπρόσεχτο εἶναι καὶ τὸ ὅτι στὸν κατάλογο τῶν ἔργων τοῦ Δημόκριτου περιλαμβάνονται συγγράμματα μὲ τοὺς τίτλους *Περὶ τῶν διαφερόντων ὅσμων* [δηλ. «σχημάτων»] καὶ *Περὶ ἀμειψισμῶν* [ἀλλαγῶν σχημάτων], καθὼς ἐπίσης καὶ πέντε ἢ ἕξι γεωμετρικὰ συγγράμματα (DK68A33). Ἐχοντας ἔτσι ἐντοπίσει τὴν προσοχὴ του στὸ πεδίο τῆς ἀπειρῆς ποικιλίας τῶν σχημάτων ὁ Δημόκριτος ἦταν σὲ θέση νὰ ἐποπτεύσει θεωρητικὰ τὴν ὁλότητα τοῦ λογικοῦ χώρου τῆς ἔννοιᾳς τοῦ σχήματος.

Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο τῆς ἀφηγήσεώς μου ἡ ἀντιπαραβολὴ μὲ τὸν Πλάτωνα²⁴, καὶ συγκεκριμένα μὲ τὸν νοητὸ τόπο τῶν Πλατωνικῶν εἰδῶν ἢ ἰδεῶν, φαίνεται ἐλκυστικὴ, ἢ μᾶλλον ἀκατάσχετη. Ἄς θυμηθοῦμε πρῶτα ἀπ' ὅλα ὅτι ὁ ὄρος ἰδέα παίζει μείζονα μεταφυσικὸ ρόλο καὶ στὸ σύστημα τοῦ Δημόκριτου²⁵. Στὴ θεμελιώδη μεταφυσικὴ ὄντοτητα τῶν ἀτόμων ὁ Δημόκριτος ἀναφέρεται ἄλλοτε μὲν ἀκριβῶς μ' αὐτὸ τὸν ὄρο οὐδετέρου γένους, *ἄτομον* (δηλ. *ἄτομον σῶμα*), ἄλλοτε δὲ μὲ τὸν ὄρο ἰδέα, *ασχῆμα*, καὶ συχνὰ μὲ προσαρμολογίαν τοῦ συναφοῦς ἐπιθέτου στὸ θηλυκὸ γένος, *ἄτομος ἰδέα*,

23. Βλ. DK68A37, A101-102, A132, A135. Πρβλ. Alfred Stükelberger, *Antike Atomphysik*, München, Heimeran Verlag, 1979, σελ. 319-320.

24. Πλούσιαν καὶ ἐμπεριστατωμένην διερεύνησιν τοῦ θέματος Δημόκριτος-Πλάτων προσφέρει ἡ διατριβὴ τοῦ Ἰωάννη Ρ. Πανέρη, *Ἡ κοσμολογία τοῦ Πλάτωνα σὲ σχέση μὲ τὴν ἀτομικὴ θεωρία τοῦ Δημόκριτου*, Ἐάνθη, Διεθνὲς Δημοκρίτειο Ἰδρυμα, 1984.

25. Βλ. Πανέρη, *Κοσμολογία*, σελ. 80-81. Πρβλ. Α. Φ. Δ. Μουρελάτος, «Δημόκριτος: φιλόσοφος τῆς μορφῆς», *Πρακτικὰ τοῦ Α' Διεθνοῦς Συνεδρίου γιὰ τὸν Δημόκριτο*, Ἐάνθη, Διεθνὲς Δημοκρίτειο Ἰδρυμα, 1984, 109-119.

«στοιχειῶδες σχῆμα». Ὁ ἰδεατὸς τύπος τοῦ Πλάτωνος ἔχει βεβαίως πολὺ μεγαλύτερο εὖρος ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ σύνολο ποὺ συγκροτεῖ ἡ ἄπειρη ποικιλία τῶν ἀτομικῶν σχημάτων τοῦ Δημόκριτου. Πάντως αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ σύνολο τῆς ἀπειρίας τῶν ἀτομικῶν σχημάτων συμπίπτει οὐσιαστικά σὲ περιεχόμενο μὲ ἐκεῖνο τὸ μέρος τοῦ Πλατωνικοῦ ἰδεατοῦ τύπου στὸ ὁποῖο δεσπόζει ἡ ἰδέα τοῦ σχήματος.

Χωρὶς ἄλλο, δὲν μποροῦμε νὰ παραβλέψουμε τὶς διαφορὲς ἀνάμεσα στὸ Δημόκριτο καὶ στὸν Πλάτωνα· σίγουρα εἶναι μεγάλες. Ὅ,τι γιὰ τὸν Πλάτωνα ἀποτελεῖ ἓνα ἱεραρχικὰ διακλαδωμένο σύμπαν ἰδεατῶν δυνατοτήτων (στὴν προκειμένη περίπτωση τὸ ἰδεατὸ σύνολο τῶν σχημάτων) ἀποτελεῖ γιὰ τὸ Δημόκριτο τὸ φυσικὸ σύμπαν ἀριθμητικὰ χωριστῶν ὄντοτήτων: τὰ ἄτομα στὴν ἄπειρη ποικιλία τῶν σχημάτων τους. Γιατὶ δὲν πρέπει νὰ μᾶς διαφύγει τὸ ἐξῆς: ὅτι ἡ ἐnthουσιώδης ἀξιοποίηση τοῦ ἐπιχειρήματος («οὐ μᾶλλον») ἀναδεικνύει τὸ Δημόκριτο ὡς θιασώτῃ ὄχι μόνο τῆς ἀρχῆς τοῦ Ἀποχρῶντος Λόγου ἀλλὰ καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς Πληρότητας²⁶. Σύμφωνα μ' αὐτὴ τὴ δευτέρῃ ἀρχή, συνακόλουθη τῆς πρώτης, ἂν κάποια ἀτομικὰ σχήματα δὲν ἔχουν δείγματα στὸ δικό μας κόσμο, ἔχουν ὅπωςδήποτε δείγματα σ' ἄλλους κόσμους, κάπου ἄλλοῦ στὸ ἀχανὲς ἄπειρο τοῦ κενοῦ. Ἐκεῖνο ποὺ θέλω νὰ τονίσω εἶναι ὅτι ὅσον ἀφορᾷ τὸ θέμα τῆς λογικῆς δομῆς τῆς ἐννοιας τοῦ «καθόλου» ὁ Πλάτων δὲν θὰ εἶχε νὰ διδάξει πολλὰ στὸ Δημόκριτο — σίγουρα ὄχι ἐκεῖνα ποὺ ὁ Σωκράτης ἐξηγεῖ στὸν Μένωνα σχετικὰ μὲ τὴ λογικὴ δομὴ τῆς ἐννοιας τοῦ σχήματος. Τέλος ἀξίζει νὰ παρατηρήσουμε κάτι ποὺ γενικὰ παραβλέπεται στὶς ἱστορίες τῆς φιλοσοφίας. Χωρὶς βέβαια ὁ ἴδιος νὰ ἔχει θέσει ἢ νὰ ἔχει ἀντιμετωπίσει τὸ μεταφυσικὸ πρόβλημα τῆς ὑποστάσεως τῶν «καθόλου», ὁ Δημόκριτος εἶναι ὁ πρῶτος φιλόσοφος τὸ σύστημα τοῦ ὁποῖου μὲ διαύγεια προσφέρει, καὶ μπορεῖ σθεναρὰ νὰ στηρίξει, μιὰ ἀπὸ τὶς κλασικὲς λύσεις σ' αὐτὸ τὸ πρόβλημα: *universalia in rebus*, τὰ «καθόλου» ἐνυπάρχουν στὰ πράγματα²⁷.

26. «Principle of plenitude». Βλ. Arthur O. Lovejoy, *The Great Chain of Being*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1936 καὶ 1964, σελ. 52, καὶ γενικὰ κεφ. 2.

27. Εὐχαριστῶ τοὺς συναδέλφους Χριστίνα Βέικου καὶ Σπύρο Α. Μοσχονᾶ γιὰ ὑποδείξεις ποὺ βελτίωσαν τὴ γλωσσικὴ μορφή τοῦ κειμένου.

SUMMARY

Beginnings of the Philosophical Concept of the Universal

The interlocutors of Socrates in early and middle Platonic dialogues are often presented as inept in handling the concept of the universal. In the *Euthyphro* Socrates has to explicate the distinction between the *idea* of piety and particular specimens or realizations of that *idea*. In the *Meno* Socrates gives a lesson on the distinction between a superordinate and a subordinate type (virtue vs. justice, shape vs. square). With respect to both contexts, Plato's message to the reader is that neither of the two distinctions at issue is well-established or familiar.

Nonetheless, Aristotle recognized (albeit in passing remarks and with grudging qualifications) three pre-Socratic antecedents for his concept of *to katholou*, «the universal»: numbers and proportions in Pythagoreanism; the formulae of composition for compounds in Empedocles; and Democritus' attention to issues of «form» and «essence».

I dwell on the latter two of these contexts. I find that token/type or type/type distinctions play a much greater role than either Aristotle or modern commentators have allowed. In Empedocles, a token/type distinction is thematically paramount in the formulation of the doctrine of a cosmic cycle. In Democritus, we find not only well-developed typologies of atomic shapes; we have an actual infinity of token-atoms for every type of atomic shape; and we have an actual infinity of all types of atomic shapes. Moreover, the latter infinity, generated as it is by Democritus' recourse to a version of the Principle of Sufficient Reason (the *ou mallon* principle), allows Democritus to posit a universe that comprises all the possible shapes. At least one region of Plato's intelligible world of *ideai*, the region allocated to shape, has exactly the same population as Democritus' domain of the totality of *ideai*, «shapes», of atoms.